

Kansen en knelpunten van natuurinclusieve landbouw

Pilotgebieden 'De Hilver en 'Het land van
Heusden en Altena

HAS Hogeschool
Onderwijsboulevard 221
Postbus 90108
5200 MA 's-Hertogenbosch
Telefoon: 088 890 36 00

Documenttitel: Kansen en knelpunten van natuurinclusieve landbouw
Projectcode: BO- 20400343 & BO-20400344

Status: Definitief

Opdrachtgever: Lectoraat Innovatief Ondernemen met Natuur
Contactpersonen: Daan Groot, Meeuwis Millenaar, De Hilverboeren

Projectleider: Rene Quinten
Inhoudelijke experts: Rene Quinten, Bram Smeijers en Erwin Bouwmans

Projectteam:
Gerben Boom
Tom Derks
David Oerlemans
Daan Seuntjens
Britt Thijssen

Plaats: 's-Hertogenbosch
Datum: 25 juni 2021

Voorwoord

Voor u ligt het onderzoek naar de kansen en knelpunten van natuurinclusieve landbouw in de gebieden 'De Hilver' en 'Het land van Heusden en Altena'. Het rapport is geschreven in het kader van het afstudeeronderzoek van vijf HAS studenten met de verschillende studie achtergronden Bedrijfskunde & Agri-foodbusiness, International Food & Agri-foodbusiness, Management van de leefomgeving en Toegepaste biologie. In eerste instantie waren dit twee onderzoeksgroepen maar deze zijn later bij elkaar gevoegd door een verandering in de samenstelling en de overlap van de onderwerpen. Ondanks het verlaten van één van onze mede studenten hebben wij deze onderzoeksgroep als hecht en productief ervaren. Dit BO werd door ons als onderzoeksgroep erg leuk en interessant ervaren door de diversiteit aan eindproducten en evenementen zoals de gebiedssessies. Het grote voordeel hiervan is dat het onderwerp vanuit veel verschillende perspectieven en niveaus bekeken is.

Graag zouden we wij Daan Groot en Rene Quinten willen bedanken voor de samenwerking en begeleiding. Wij hebben dit traject als zeer leerzaam en positief ervaren. Ook willen we graag de gebiedscoördinatoren Meeuwis Millenaar, Jan van den Broek en Jan Denissen en Jan van den Broek bedanken voor hun inzet, kennis, tijd en de interessante gesprekken. Daarnaast willen we Bram Smeijers en Erwin Boumans bedanken voor de aanvullende kennis, ondersteuning en feedback. Als laatste gaat onze dank uit naar het grote aantal van personen en organisaties uit de gebieden 'De Hilver' en 'Het land van Heusden en Altena', zonder hen hadden we dit rapport niet kunnen realiseren.

Samenvatting

De Nederlandse landbouwsector loopt voorop in de wereld als het gaat om efficiënt omzetten van grondstoffen. Echter is de landbouwsector in Nederland nog wel de vierde sector als het gaat om broeikasgasemissies. Daarom wil Nederland zich harder in gaan zetten om de klimaatdoelen uit Parijs te behalen, een onderdeel hiervan is het ingang zetten van een transitie naar natuurinclusieve landbouw (NIL). Natuurinclusieve landbouw is gericht op een versterking van de ecologische effectiviteit, betere aansluiting tussen natuur en het boerenondernemerschap, en beschermen van belangrijke soorten die traditioneel aan de landbouw zijn verbonden. Om meer inzicht te krijgen in deze transitie heeft het regieorgaan-SIA in samenwerking met onder andere de HAS-hogeschool (lectoraat ‘Innovatief Ondernemen met Natuur’) een onderzoekstraject opgestart om de kansen en knelpunten van een transitie naar NIL te onderzoeken. Het onderzoek wordt uitgevoerd in zeven pilotgebieden verdeeld over heel Nederland. In deze beroepsopdracht zal er in twee van deze pilotgebieden, het land van Heusden en Altena en de Hilver, worden gekeken naar de kansen en knelpunten van natuurinclusieve landbouw. De hoofdvraag die hierbij hoort is als volgt geformuleerd. *Wat zijn de ambities, kansen en knelpunten met betrekking tot NIL voor alle relevante belanghebbenden in de gebieden Hilver en het land van Heusden en Altena en welke eerste stappen moeten er voor deze transitie genomen worden (gebieds- en ondernemersniveau)?* Dit onderzoek is uitgevoerd voor het lectoraat en zal daarom aanbevelingen geven voor mogelijk vervolgonderzoek wat binnen de kaders van het SIA-traject uitgevoerd kan worden.

Voordat er in de pilotgebieden gekeken kon worden naar de ontwikkeling van natuurinclusieve landbouw is er uitgezocht welke gebiedsactoren er zijn in de twee gebieden. Doormiddel van een belanghebbendenanalyse zijn de verschillende belangen en posities van de gebiedsactoren in kaart gebracht. Na het uitvoeren van de belanghebbendenanalyse, is er gekeken naar de kansen en knelpunten (ecologisch, economisch, institutioneel, sociaal) van de omschakeling naar NIL. Door middel van een algemene en gebied specifieke literatuurstudie is er dieper ingegaan op de lokale, nationale & internationale wet- en regelgeving, subsidies en financieringen van ecosysteem diensten, de ruimtelijke mogelijkheden, en kansen en knelpunten. Vervolgens zijn de belangrijkste gebiedsactoren geïnterviewd om een beter beeld te vormen van wat er speelt in het gebied. Ook is op ondernemersniveau gekeken naar de kansen en knelpunten die ondernemers ervaren tijdens de omschakeling naar NIL. Alle interviews zijn opgenomen, samengevat, en gecodeerd om de accuraatheid van het onderzoek te waarborgen.

Uit de literatuur blijkt dat Nederland inzet op natuurinclusieve landbouw en dat er een beweging opgang is gekomen binnen de Nederlandse landbouwsector om meer natuurinclusief te gaan boeren. Nederland bevindt zich daarmee in de ‘first mover’ fase. Deze fase wordt gekenmerkt door de eerste vormen van competitie binnen de ontwikkelingen en de hoge mate van nieuwe kennis en ervaringen die opgedaan worden. De twee deelgebieden bevinden zich ook in deze fase, maar hebben de potentie om Nederlandse boeren te overtuigen van NIL door de in de gebieden vergaarde kennis en ervaringen. Verder bieden de gevonden kansen en knelpunten een aantal belangrijke inzichten die mee genomen dienen te worden in de ontwikkeling van natuurinclusieve landbouw in Nederland.

Om te beginnen zijn de ecoregelingen van het vernieuwde GLB erg belangrijk voor de ontwikkeling van natuurinclusieve landbouw. Door deze drastische hervorming van het beleid is de stimulans voor agrariërs vergroot om duurzaam te gaan ondernemen. Door deze ecoregelingen toe te passen kan het bedrijf namelijk extra inkomsten genereren.

Daarnaast, zal er rekening gehouden moeten worden met het feit dat ieder gebied is opgebouwd uit een unieke samenstelling van actoren met een eigen set aan doelstellingen. Hierdoor is de aanpak om naar een meer natuurinclusief landbouwsysteem te komen voor ieder gebied anders. Ook zijn er per gebied verschillen waarneembaar in de dynamieken tussen actoren en kunnen de gedeelde belangen tussen actoren afwijken. Er is de Hilver bijvoorbeeld spraken van een collectief wat grond pacht van grootgrondbezitter Staatsbosbeheer. Hier moet

specifiek per gebied naar gehandeld worden en dit maakt het dus niet mogelijk om een algemene blauwdruk te creëren voor de ontwikkeling van natuurinclusieve landbouw die voor ieder gebied geldt.

Een andere belangrijke conclusie is dat agrarisch ondernemers als één van de weinige echt in de positie zijn om NIL op grote schaal toe te passen in de praktijk. Het is daarom van enorm belang dat deze intensief meegenomen worden in het proces en in de besluitvorming. Hier ligt een grote rol weggelegd voor agrarische organisaties zoals de ZLTO en het AJK in de vorm van het stimuleren van agrariërs om actief mee te werken aan de ontwikkeling van NIL. Hierbij is het opvallend dat enkel overheidsinstanties (gemeenten en de PNB) daadwerkelijk iets moeten. Dit kan verklaard worden door de verschillende beleidskaders en uitspraken die in het verleden zijn gedaan. Deze organisaties zijn verplicht om bij te dragen aan verduurzaming, bijvoorbeeld door de 'The Green Deal' en uitspraken van het gerechtshof. Dit maken de ontwikkelingen van NIL lastiger, omdat andere partijen vanuit intrinsieke motivatie en belangen gebonden zijn. Op het moment dat ook andere partijen 'moeten' zal het proces versneld worden.

Ook kan er geconcludeerd worden dat natuurinclusieve landbouw niet alleen een ecologische en economische opgave is, maar ook een sociale opgave. Als de sociale ontwikkelingen onderbelicht blijven zal er weinig vooruitgang zijn richting NIL. Eén van de belangrijkste sociale kansen is imagoverbetering doormiddel van natuurinclusieve landbouw. Hiermee wordt bedoeld dat agrariërs NIL willen gebruiken om de manier waarop de maatschappij naar de sector kijkt te verbeteren. Daarnaast wordt er in de gebieden weinig urgentie gegeven aan de ecologische kansen van NIL. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het actief oplossingen zoeken om de biodiversiteit te verhogen. Dit zou kunnen komen door, buiten de natuur behorende organisaties om, relatief lage expertise op ecologisch gebied van de actoren. Dit is opvallend omdat in de gebieden het verbeteren van de biodiversiteit wel als belangrijk wordt beschouwd.

Aan de hand van de onderzoeksresultaten en de hieruit getrokken conclusies wordt het lectoraat aangeraden om vervolg onderzoeken uit te voeren in drie categorieën. Onder de eerste categorie vallen de onderwerpen die meerwaarde zullen bieden aan de ontwikkelingen van NIL in de gehele Nederlandse landbouwsector. De aanbevolen vervolgonderzoeken binnen deze categorie zijn:

- Welke verdienmodellen kunnen er worden gehanteerd in een natuurinclusieve bedrijfsvoering?
- Hoe kennis op een toepasbare manier overgedragen worden aan agrariërs?
- Hoe kunnen individuele agrariërs meer betrokken worden bij natuurinclusieve landbouw?
- Hoe kunnen agrariërs intrinsiek gemotiveerd worden om meer natuurinclusief te gaan boeren?

Ook is er vervolgonderzoek nodig wat specifiek meerwaarde kan bieden aan de twee pilotgebieden 'het Land van Heusden en Altena' en 'de Hilver'. De aanbevolen onderwerpen voor vervolgonderzoek binnen deze categorieën zijn:

- Het land van Heusden en Altena
 - o Welke niet economische voordelen van natuurinclusieve landbouw kunnen er worden behaald in het gebied?
 - o Hoe kunnen de actoren in het gebied meer gezamenlijkheid uit gaan stralen?
- De Hilver
 - o Welke praktische stappen kunnen er worden gezet bij het invoeren van NIL op natuurgronden en agrarisch natuurbeheer?
 - o Welke mogelijkheden zijn er om bekendheid te creëren voor de samenwerking onder de maatschappij?

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
1. Inleiding	8
1.1 Aanleiding	8
1.2 Probleemstelling	9
1.3 Opdrachtgevers	9
1.4 Doelstelling en onderzoeksvraag.....	9
1.5 Deelvragen	10
1.6 Leeswijzer	10
2. Onderzoeksmethoden.....	11
2.1 Het onderzoek	11
2.3 Gebiedsniveau	13
2.3.1 Gebiedssessie(s)	13
2.4 Ondernemer niveau.....	14
3. (Inter)nationale ontwikkelingen (natuurinclusieve) landbouw	16
3.1 Geschiedenis natuurinclusieve landbouw.....	16
3.2 Nationale ontwikkelingen	17
3.3 Definitie natuurinclusieve landbouw.....	18
3.4 Het GLB en de ecoregelingen in relatie tot natuurinclusieve landbouw.....	19
3.5 Verschillen ontwikkelingen natuurinclusieve landbouw per pilotgebied	20
3.6 Deelconclusie ontwikkeling natuurinclusieve landbouw	21
4. Betrokkenen en belanghebbenden pilotgebieden	22
4.1 Analyse 'Het land van Heusden en Altena'.....	22
4.2 Deelconclusie betrokkenen en belanghebbenden Altena	26
4.3 Analyse 'De Hilver'	28
4.4 Deelconclusie betrokkenen en belanghebbenden de Hilver	32
5. Kansen en knelpunten.....	34
5.1 Algemene analyse.....	34
5.2 Kansen en knelpunten Land van Heusden en Altena	35
5.3 Kansen en knelpunten De Hilver	36
5.4 Deelconclusie kansen en knelpunten	37

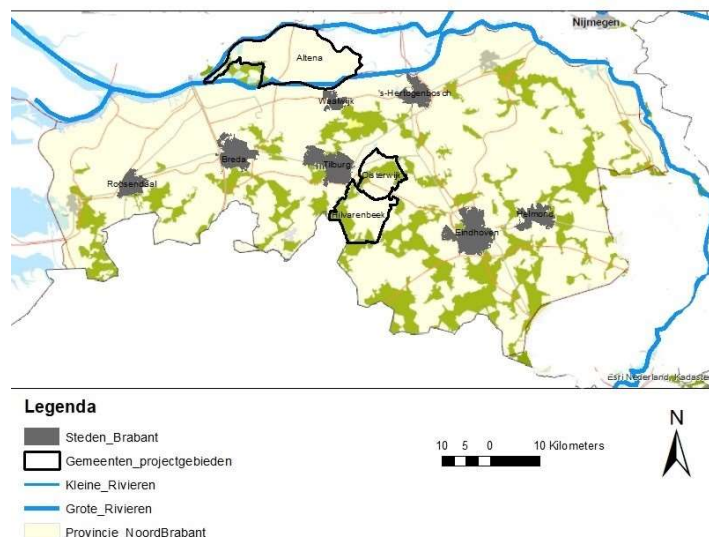
6.	Conclusies en aanbevelingen.....	38
6.1	Conclusies.....	38
6.2	Aanbevelingen	39
	Bibliografie.....	40
	Bijlage 1: Kansen en knelpunten uitleg	41
	Bijlage 2: Toelichting aanbevelingen	46

1. Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de aanleiding van dit onderzoek beschreven in paragraaf 1.1. Hierna volgt informatie over de probleemstelling en met welke opdrachtgevers er te maken was (paragraaf 1.2 en 1.3). De doelstellingen en onderzoeksvraag worden verduidelijkt in paragraaf 1.4 waarna de deelvragen worden besproken in 1.5 en tot slot is er een leeswijzer te vinden. Deze geeft duidelijk weer op welke manier dit verslag is opgebouwd.

1.1 Aanleiding

Er is in Nederland steeds meer aandacht voor vernieuwde vormen van landbouw zoals die van natuurinclusieve landbouw (NIL). Dit past bij de ontwikkelingen en doelen die het Rijk heeft opgesteld in het LNV-programma, namelijk het verbinden van de landbouw en natuur. Dit doel is gekoppeld aan de opgaven rondom het klimaatakkoord van Parijs en de stikstofreduceringsdoelstellingen. Om deze reden heeft het regieorgaan-SIA in samenwerking met onder andere de HAS-hogeschool (lectoraat Innovatief Ondernemen met Natuur) een onderzoekstraject opgestart om de kansen en knelpunten van een transitie naar NIL te onderzoeken in zeven pilotgebieden verdeeld over heel Nederland. Twee daarvan bevinden zich in Noord-Brabant en worden onderzocht door onderzoekers van de HAS Hogeschool, dit zijn 'De Hilver' en 'Het land van Heusden en Altena'. Een geografisch overzicht hiervan is te vinden in *figuur 1*. In beide gebieden zijn ondernemers druk bezig met alternatieve vormen van landbouw en liggen er vraagstukken rondom het thema natuurinclusieve landbouw. Met deze reden heeft het lectoraat twee onderzoeksgroepen aangesteld die in de twee deelgebieden een onderzoek hebben uitgevoerd naar de kansen en knelpunten van NIL. Hierbij is ook gekeken naar de gebied specifieke vraagstukken die er lagen. Na een eerste inventarisatie bleek dat er mogelijkheden waren voor een samenwerking tussen de twee onderzoeksgroepen uit de verschillende pilotgebieden. Omdat de vraag vanuit het lectoraat voor beide gebieden gelijk is, is er gekozen om één gezamenlijk onderzoeksrapport op te stellen. De resultaten van dit onderzoek kunnen beschouwd worden als vooronderzoek voor het grotere SIA-traject dat doorloopt tot 2024.

Figuur 1 Overzicht pilotgebieden Noord-Brabant, Altena en de Hilver

1.2 Probleemstelling

Vanuit het rijk is er de vraag om meer natuurinclusieve landbouw te realiseren en implementeren in de Nederlandse agrarische sector. Deze maatregelen zijn een aanzet om te voldoen aan de eisen van het klimaatakkoord van Parijs en om de biodiversiteit te vergroten. Op nationaal en internationaal niveau is er al een beeld te vormen over de kansen en knelpunten van natuurinclusieve landbouw. Echter is er op dit moment nog geen duidelijk beeld van de kansen en knelpunten van NIL die actoren ervaren op gebiedsniveau. Dit is nodig om beter te begrijpen hoe natuurinclusieve landbouw op grotere schaal ingezet kan worden in Nederland.

1.3 Opdrachtgevers

Binnen dit onderzoek zijn er verschillende opdrachtgevers betrokken. De overkoepelende opdrachtgever van dit onderzoek is het lectoraat 'Innovatief ondernemen met natuur' vanuit de HAS Hogeschool onder leiding van dhr. D.J. Groot. Dit lectoraat heeft als doel om kennis over verdienmodellen, natuur, landschap en de toepassingen daarvan in praktijk te bundelen. Daarnaast levert het lectoraat een bijdrage aan de opschaling van natuurvriendelijke landbouwsystemen, waaronder natuurinclusieve landbouw. Het lectoraat is verantwoordelijk voor de uitvoering van het SIA-onderzoek naar natuurinclusieve landbouw in de twee pilotgebieden 'De Hilver' en 'Het land van Heusden en Altena'.

Vanuit beide pilotgebieden zijn er ook lokale opdrachtgevers betrokken die de wens vanuit het gebied door vertalen naar de activiteiten binnen het SIA-onderzoek. Vanuit het gebied 'De Hilver' zijn dhr. J. Denissen en J. v.d. Broek opdrachtgever. Dhr. J. v.d. Broek vormt samen met acht andere ondernemers samen 'De Hilverboeren', een collectief van boeren dat gezamenlijk met Staatsbosbeheer het noordelijke gedeelte van natuurgebied 'De Hilver' beheert. In het pilotgebied 'Het land van Heusden en Altena' is dhr. M. Millenaar de lokale opdrachtgever vanuit het ANB West-Brabant als gebiedscoördinator.

1.4 Doelstelling en onderzoeksvraag

De doelstelling van het onderzoek is om de ambities van belanghebbenden in de twee deelgebieden, land van Heusden en Altena en Hilver, samen met de kansen en knelpunten met betrekking tot NIL in kaart te brengen. Daarnaast is het doel om de gevonden kansen en knelpunten te analyseren om te kijken of deze gebied specifiek zijn of algemeen geldend zijn. De centrale onderzoeksvraag die hierbij hoort is: *Wat zijn de ambities, kansen en knelpunten met betrekking tot NIL voor alle relevante belanghebbenden in de gebieden Hilver en het land van Heusden en Altena en welke eerste stappen moeten er voor deze transitie genomen worden (gebieds- en ondernemersniveau)?*

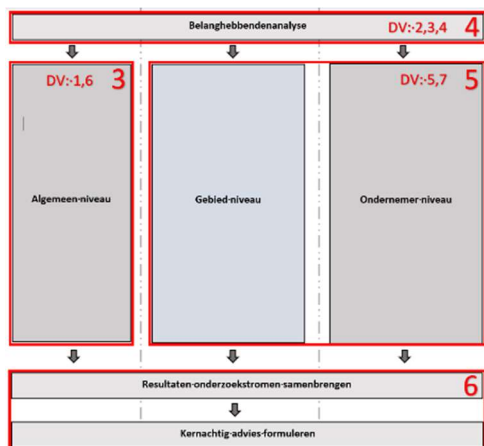
1.5 Deelvragen

Om structuur en inhoud te geven aan het onderzoek zijn er naast de centrale onderzoeksvraag een zevental deelvragen opgesteld. Dit zijn:

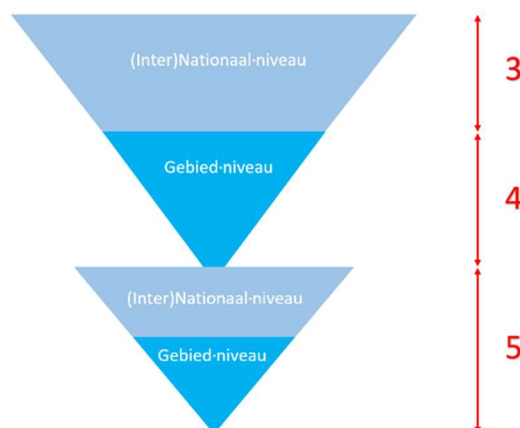
1. Wat zijn bekende succes en faal factoren van natuurinclusieve landbouw op nationaal niveau en hoe wordt hiernaar gekeken van uit het gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB)?
2. Wie zijn de reeds bekende en potentiële belanghebbenden in de gebieden Hilver en Altena?
3. Welke invloed hebben de belanghebbenden in de gebieden?
4. Welke ambities hebben de belanghebbenden in de gebieden Hilver en het land van Heusden en Altena?
5. Welke kansen en knelpunten (ecologisch, economisch, sociaal en institutioneel) zien de belanghebbenden in de gebieden Hilver en het land van Heusden en Altena op bedrijfsniveau, gebiedsniveau en ketenniveau?
6. Hoe ziet de transitie naar NIL eruit in een tijdlijn, kijkende naar het verleden, heden, en toekomst.
7. Hoe kan een individueel agrarisch ondernemer stappen zetten in de transitie naar NIL en welke thema's zijn hierin belangrijk?

1.6 Leeswijzer

Dit rapport is opgebouwd uit zes hoofdstukken. Het begint met een inleiding en een beschrijving van de onderzoeksmethoden per deelvraag. Vanaf dit punt zal het in hoofdstuk 2 besproken stroomschema als rode draad worden aangehouden om structuur te bieden aan de onderzoeksresultaten. In *figuur 2* is de indeling van het rapport weergegeven met de bijbehorende deelvragen (DV). Door de resultaten uit de het algemene niveau te beschrijven boven de belanghebbenden analyse is er een trechtermodel terug te vinden in het rapport, zie *figuur 3*. In de hoofdstukken drie tot en met vijf worden de deelvragen beantwoord in de deel conclusies de aan het einde van deze hoofdstukken te vinden is.

Figuur 2 Overzicht hoofdstukken doormiddel van stroomschema.

Figuur 3 Visualisatie rode draad van het project

In hoofdstuk zes wordt een overkoepelende conclusie gegeven. Ook zijn hier verschillende aanbevelingen voor vervolgonderzoek te vinden.

2. Onderzoeksmethoden

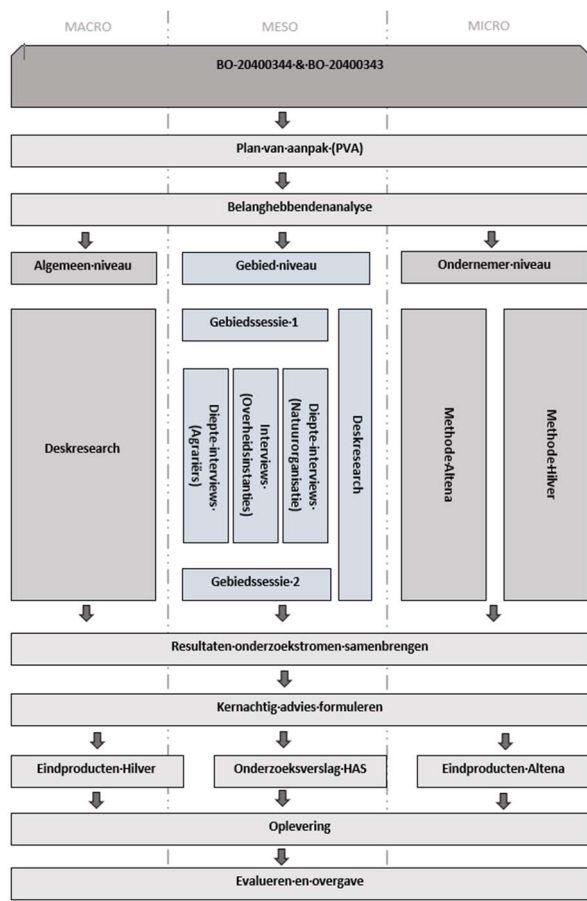
Dit hoofdstuk geeft een uitgebreide beschrijving van de activiteiten en producten die tijdens de beroepsopdracht zijn uitgevoerd en opgesteld. Eerst wordt er een overzicht gegeven van het onderzoek in 2.1. De verschillende methodes binnen de onderzoekspaden worden per deelvraag toegelicht in paragrafen 2.2 tot 2.4.

2.1 Het onderzoek

In het stroomschema in *figuur 4* zijn de onderzoeksmethoden schematisch weergegeven. Nadat het plan van aanpak werd goed gekeurd is er een belanghebbende analyse uitgevoerd. Tijdens deze analyse zijn relevante belanghebbenden in kaart gebracht (agrariërs, (semi)overheden, natuurbeherende organisaties). De uitkomsten van de belanghebbendenanalyse hebben de basis gevormd voor de drie onderzoekspaden. De algemene analyse, de gebiedsanalyse en de analyse op ondernemers niveau.

Tijdens de algemene analyse is er deskresearch uitgevoerd om de reeds bekende succes en faal factoren van natuurinclusieve landbouw op nationaal niveau, hoe dit zich verhoudt ten opzichte van het nieuwe GLB, en een tijdlijn voor de transitie naar NIL in kaart te brengen.

In de gebiedsanalyse zijn de belanghebbenden uit de twee gebieden geïnterviewd en zijn er één á twee gebiedssessies per gebied uitgevoerd. Het ondernemer niveau is per deelgebied op een andere manier benaderd. Na afloop van het onderzoek zijn de resultaten van de onderzoekspaden samengebracht om als input te dienen voor het kernachtig advies. De in totaal vijf eindproducten, zijn schriftelijk overhandigd en daarnaast gepresenteerd aan de opdrachtgevers. De presentaties voor de opdrachtgevers uit de twee deelgebieden zijn los van elkaar georganiseerd. Ook zijn er twee overkoepelende presentaties gegeven in opdracht van dhr. D Groot.

Figuur 4. Onderzoeksmethoden in stroomschema voor lectoraat innovatief ondernemen met natuur.

2.2 Algemeen niveau

Om te komen tot een kernachtig advies zijn met behulp van bestaande literatuur eerst de algemene kansen en knelpunten van NIL in kaart gebracht. Deze informatie is gebruikt om de interviews voor te bereiden, omdat dit zorgt voor meer diepgang en een hogere kwaliteit van de interviews. Ook zijn de resultaten uit de algemene analyse gebruikt als input voor het kernachtig advies. Daarnaast zijn de gebiedsresultaten teruggekoppeld aan de algemene literatuur zoals onder andere ook gegeven door het regieorgaan-SIA. Binnen de algemene analyse is de volgende deelvraag beantwoord:

Wat zijn bekende succes en faal factoren van natuurinclusieve landbouw op nationaal niveau en hoe wordt hiernaar gekeken van uit het gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB)?

Er is al veel bekend over de huidige situatie van natuurinclusieve landbouw in Nederland. Ook wordt er gekeken naar de Europese wetgeving die invloed heeft op de Nederlandse landbouw. Daarom is er gekozen om gebruik te maken van deskresearch bij het beantwoorden van deze deelvraag. Bij deskresearch wordt er gekeken naar bestaande literatuur. De literatuur is opgehaald bij de opdrachtgevers. Verdere literatuur is gezocht op Greeni en Google Scholar.

Hoe ziet de transitie naar NIL eruit, in een tijdlijn, gedurende het gehele SIA-project en daarna?

Om deze deelvraag te beantwoorden wordt er wederom beroep gedaan op het hierboven beschreven deskresearch. De resultaten hieruit zijn schematisch weergegeven via Microsoft PowerPoint. De projectgroep heeft vervolgens een voorspelling gedaan voor de komende tien jaar aan de hand van alle resultaten uit het onderzoek (resultaten uit alle drie de stromingen).

2.3 Gebiedsniveau

Om de huidige situatie in de gebieden in kaart te brengen is er een gebiedsanalyse uitgevoerd. De resultaten van de gebiedsanalyse zijn ook als input gebruikt voor het kernachtig advies. Informatie voor deze analyse is deels vergaard doormiddel van gebiedssessie(s) met de verschillende belanghebbenden in de gebieden. De gebiedsanalyse heeft de volgende deelvragen beantwoord:

Voorafgaand aan de onderzoek stroming op gebiedsniveau is er een belanghebbenden analyse uitgevoerd. De analyse begon breed met het in kaart brengen van zowel de directe als indirecte actoren. Interne partijen zijn degene die als opdrachtgever, projectleider of een dergelijke functie die bij het project is betrokken. De externe partijen zijn de overige actoren uit het gebied. De analyses van de actoren is een trechtermodel waar steeds dieper in wordt gegaan op de rol, belangen en standpunten van de bepaalde partij. De methode is afgeleid van het Factor C model van de Rijksoverheid. Factor C is een manier van werken die helpt om strategisch aan de slag te gaan met communicatie. De onderdelen die zijn gebruikt in dit rapport zijn de moeten-willen-kunnen analyse, krachtenveld model, kleuren-ABC analyse en het actoren kwadrant.

Welke invloed hebben de belanghebbenden in de gebieden?

Om deze deelvraag te beantwoorden zijn, naast de stakeholders analyse, ook semigestructureerde interviews afgelegd. De geïnterviewden zijn onder te verdelen in drie groepen: agrariërs, (semi)overheden, en natuurorganisaties. De structuur van de diepte-interviews was voor alle drie de groepen hetzelfde. Echter hebben de precieze vragen doormiddel van doorvragen gevarieerd. De algemene interview vragen gingen naast de invloed en ambities ook in op de kansen en knelpunten voor de belanghebbenden. Tijdens het interview bestond er de mogelijkheid om hiervan af te wijken door door te vragen op interessante punten van de respondent. De interviews zijn opgenomen en na afloop door twee projectleden individueel samengevat. De twee samenvattingen zijn vervolgens samengevoegd om zo te komen tot een uitgebreide (objectieve) weergave van het interview. Alle geïnterviewde ontvingen vervolgens de samenvatting van het desbetreffende interview via mail en kregen tien dagen om met opmerkingen/aanpassingen te komen. Alle opmerkingen/aanpassingen zijn aangepast in de samenvatting.

Na dat de samenvatting was afgerond, is deze gecodeerd met een set voorop vastgestelde codes. Hiervoor is gebruik gemaakt van de arceer functie in Microsoft Word. Alle arceringen zijn vervolgens gekopieerd naar Microsoft Excel waar de individuele codes gekoppeld werden aan sub-codes en verschillende labels. Nadat de codering was afgerond is deze gecontroleerd door een tweede project lid.

Dhr. J Denissen heeft de Hilverboeren parallel aan dit onderzoek geïnterviewd en hier korte interviewverslagen van geschreven. In deze interviews heeft Jan Denissen gesproken over natuurinclusieve landbouw op het bedrijf en welke kansen, knelpunten en ambities de ondernemers hebben. De interviewverslagen zijn door het projectteam op dezelfde manier geanalyseerd als de door het projectteam afgelegde interviews.

Alle labels zijn vervolgens gesorteerd doormiddel van de coderingen en indien mogelijk samengevoegd. Uit deze labels heeft de projectgroep een selectie gemaakt van de tien belangrijkste kansen en tien belangrijkste knelpunten per gebied. De top tien is vervolgens gevalideerd in de gebied sessies. Tijdens de gebiedssessies hebben de deelnemers ook de kans gehad om kansen en knelpunten toe te voegen aan de huidige top 10.

2.3.1 Gebiedssessie(s)

In de gebieden hebben 1 á 2 gebiedssessies plaats gevonden. Tijdens deze sessies is er kennisgemaakt met de partijen en zijn de algemene kansen en knelpunten nader gevalideerd. Het doel van de sessies is om de aanwezige partijen samen te brengen, te informeren, activeren en om de discussie met de partijen aan te gaan.

Gebiedssessie land van Heusden en Altena

Voor het land van Heusden en Altena is het onderzoek begonnen met een kick-off gebiedssessie waarbij de gemeente Altena, ZLTO Altena, AJK Altena-Biesbosch, Kennispoort Altena, ANB en Waterschap Rivierenland

aanwezig waren. Tijdens deze online kick-off zijn de belangrijkste punten uit het plan van aanpak in het tijdsbestek van een uur aan de partijen gepresenteerd en is er om feedback gevraagd aan de aanwezigen. De hoofdvraag is samen met de deelvragen en belanghebbende analyse aan de partijen gepresenteerd. De aanwezige partijen hebben tijdens de sessie mee kunnen denken en meepraten over de opzet van het onderzoek. Na de eerste kennismaking is het plan van aanpak aan de hand van de feedback waar nodig aangepast. Tijdens de eerder beschreven diepte-interviews is er ook gevraagd naar de verwachtingen van de tweede gebiedssessies (voor zowel Altena als de Hilver). In de afsluitende gebiedssessie zijn de in het onderzoek gevonden top tien kansen en knelpunten op locatie gepresenteerd. De aanwezigen is vervolgens gevraagd, welke kansen en knelpunten door hen als het belangrijkste zijn ervaren. De resultaten uit de gebiedssessies worden verwerkt in de folder.

Gebiedssessie Hilver

In de Hilver is er gekozen om enkel een afsluitende gebiedssessie te organiseren. Hier is voor gekozen omdat dit beter aansluit op de behoeften van de Hilverboeren. Om de sessie te organiseren is er meerdere malen contact geweest met dhr. J Denissen, dhr. J vd Broek, dhr. D Groot. Tijdens het eerste deel van de sessie heeft de projectgroep de top tien kansen en knelpunten gepresenteerd en toegelicht.

Vervolgens is er aan de aanwezigen Hilverboeren gevraagd, doormiddel van het plakken van stoplicht stickers op flipover vellen, welke kansen en knelpunten door hen als het belangrijkste zijn ervaren. Na het stickeren heeft de projectgroep een opzetje gegeven richting de introductie van een maatschappelijke visie door hier de voordelen van met de groep te bespreken.

In het tweede deel van de gebiedssessie is er aan een specialist op het gebied van kruidenrijk grasland gevraagd om een presentatie te geven over het des betreffende onderwerp. Na afloop van zijn presentatie zijn alle aanwezigen gezamenlijk het land van de gastboer opgegaan om kruidenrijk grasland in de praktijk te ervaren. De gebiedssessie is door alle boeren zeer positief ontvangen. Het volledige programma van deze sessie is te vinden in het 'Draaiboek samenwerking plukken'.

Welke ambities hebben de belanghebbenden in de gebieden Hilver en het land van Heusden en Altena?

Om deze deelvraag te kunnen beantwoorden wordt er beroep gedaan op de hierboven aangegeven diepte-interviews met daarbij aanvullend deskresearch als beschreven in 2.1.1.

Welke kansen en knelpunten (ecologisch, economisch, sociaal en institutioneel) zien de belanghebbenden in de gebieden Hilver en het land van Heusden en Altena op bedrijfsniveau, gebiedsniveau en ketenniveau?

Om deze deelvraag te beantwoorden is er ook beroep gedaan op de hierboven aangegeven diepte-interviews. De kansen en knelpunten geven inzicht in de succes- en faalfactoren op bedrijfsniveau, op gebiedsniveau.

2.4 Ondernemer niveau

Tijdens de onderzoeksstroming op ondernemers niveau is er nader ingegaan op individuele bedrijven in de deelgebieden. Daarvoor is informatie over de bedrijfsvoering en de onderneming verzameld. Aan de hand van deze informatie is er geprobeerd extra kansen en knelpunten te achterhalen.

Na gesprekken met de opdrachtgevers uit de deelgebieden Meeuwis Millenaar en Jan van Den Broek uit de gebieden Het Land van Heusden en Altena en De Hilver, kwam naar voren dat in de twee gebieden er andere wensen liggen voor de invulling van de onderzoeksstroming op ondernemers niveau. Voor de twee gebieden zijn er daarom verschillende methodes gevolgd om antwoord te geven op de aansluitende deelvraag: *Hoe kan een individueel agrarisch ondernemer stappen zetten in de transitie naar NIL?*

Hieronder volgt per deelgebied de aanpak:

In het land van Heusden en Altena is er samen met één gemotiveerde melkveehouder uit het gebied gekeken naar de mogelijkheden voor NIL in zijn bedrijfsvoering. Zo kon op ondernemersniveau gekeken worden tegen welke kansen en knelpunten een ondernemer aan loopt. Gezamenlijk zijn de kernwaarde en doelen van de ondernemer besproken en deze zijn gecombineerd met de financiële en fysologische mogelijkheden. Hieruit is een advies geformuleerd voor de desbetreffende agrariër. Met dit advies is er geprobeerd inzicht te krijgen in wat het betekent om te schakelen naar een meer natuurinclusieve bedrijfsvoering en wat hier allemaal bij komt kijken doormiddel van het implementeren van ecoregelingen. Ook is er gekeken welke ecologische meerwaarden het implementeren van deze regelingen oplevert. Allereerst is er een begin gesprek gehouden met de ondernemer waarin hij zijn ambities verteld. Vervolgens kwamen zijn bedrijfsvoering en mogelijkheden voor het onderzoek aan bod. Waar mogelijk zijn er oplossingen aangedragen voor knelpunten die op het bedrijf aan bod komen. Uiteindelijk zijn de resultaten gepresenteerd in de vorm van een adviesrapport aan de ondernemer.

In de Hilver zijn twee Hilverboeren al verder in de omschakeling naar natuurinclusieve landbouw, Jan van den Broek en Peter van Doormaal. Met deze twee ondernemers is daarom een uitgebreider diepte-interview afgenomen. Tijdens deze diepte-interviews is het proces naar de huidige situatie van hun ondernemingen op het gebied van NIL nader onderzocht. Door dit op deze manier vorm te geven zijn er specifieke kansen en knelpunten van NIL naar boven gekomen. Ook zijn er twee agrarisch ondernemers geïnterviewd waarvan de onderneming zich nog in een eerder stadium van de transitie naar NIL bevindt. Hier wordt er gekeken welke kansen en knelpunten er zijn in de beginfase van de transitie. De diepte-interviews zullen overlappen met de uitgebreidere diepte-interviews voor de ondernemers die al verder zijn in de transitie. Vervolgens worden de diepte-interviews op dezelfde manier verwerkt als de interviews uit de gebieds onderzoeksstroming.

3. (Inter)nationale ontwikkelingen (natuurinclusieve) landbouw

Het doel van dit hoofdstuk is om inzicht te krijgen in de (inter)nationale ontwikkeling rondom NIL. Hierbij zal de nadruk gelegd worden op de belangrijkste agrarische ontwikkelingen over de afgelopen 100 jaar in Nederland en Europa. Dit zijn niet altijd ontwikkelingen die direct te maken hebben met natuurinclusieve landbouw maar wel een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan de agrarische sector zoals die nu is. Op internationaal niveau wordt er gekeken naar de ontwikkelingen van het GLB in relatie tot de nationale uitwerking daarvan in het nationaal strategisch plan (NSP). Ook wordt er kort stilgestaan bij de visies en keuzes van het LNV met betrekking tot de verduurzaming van de landbouw. In het einde van het hoofdstuk volgt er een analyse over de fase waarin de gebieden Het land van Heusden en Altena en De Hilver zich bevinden op het gebied van NIL ten opzichte van de landelijke ontwikkelingen. In dit hoofdstuk worden de deelvragen een en zes nader toegelicht en beantwoord in deelconclusie.

1. *Wat zijn bekende succes en faal factoren van natuurinclusieve landbouw op nationaal niveau en hoe wordt hiernaar gekeken van uit het gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB)?*
6. *Hoe ziet de transitie naar NIL eruit in een tijdlijn, kijkende naar het verleden, heden, en toekomst?*

3.1 Geschiedenis natuurinclusieve landbouw

In 1928 begonnen de eerste ontwikkelingen rondom agro-ecologie, een vorm van landbouw die erg overeenkomt met die van NIL. Echter was dit in de eerste jaren nog maar een kleine beweging. De landbouw werd op dat moment gekenmerkt door de vele kleine boeren met vaak maar een paar koeien of hectare, waarmee de productie gemaakt werd. Nadat er in de tweede wereldoorlog grote hongersnoden waren geweest ontstond er een gedachtegoed van 'nooit meer honger.' Alle Nederlanders hadden recht op voedsel en dit moest er te allen tijde voor iedereen voldoende zijn. Om deze reden werd er in het begin van de jaren 50 door Sicco Mansholt een Europees landbouwbeleid opgesteld, dat gericht was op het moderniseren van de landbouw en het vergroten van de productie. (Raad, 2021) Dit werd zowel op nationaal, maar ook Europees niveau bedacht en uitgerold en zorgde ervoor dat de voedselzekerheid weer kon worden gegarandeerd. Dit resulteerde erin dat er in 1962 voor het eerst door zes Europese landen een gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) werd opgericht. (Raad, 2021) Effecten van dit beleid waren dat de landschappen veranderden en er meer gekeken werd naar de mogelijkheden rondom het efficiënter maken van bijvoorbeeld productie percelen. Dit zorgde ervoor dat er tussen 1960 en 2000 een ruilverkaveling plaats vond in Nederland. Kleine percelen werden aan elkaar gevoegd en sloten werden recht gegraven. Dit resulteerde in grotere oppervlakten en meer opbrengsten per hectare. (Kadaster, 2019)

Vanaf ongeveer 1975 ontstonden er discussies over het al dan niet samenbrengen of juist scheiden van landbouw en natuur. Dit kwam mede doordat dhr. Mansholt voorzag dat er met huidige vorm van landbouw, problemen gingen ontstaan. Zo ontstonden er voedseloverschotten waardoor de prijzen daalden. Ook veranderde het landschap ingrijpend, dit was terug te zien in de planten- en diersoortenpopulaties die in Nederland steeds verder werden teruggedrongen. Daarnaast werd er onderzoek gedaan naar de biodiversiteit in het landschap en kreeg natuur een steeds belangrijkere rol. Ook begon de gedachte van de maatschappij over de productie van het voedsel te veranderen. Hierbij speelde thema's zoals voedselveiligheid, productie impact en dierwelzijn een steeds belangrijkere rol. Om deze problemen op te lossen is er een vruchtbare samenwerking tussen landbouw en natuurnoodzakelijk.

In 2004 werd vanuit de Europese Unie het N2000 netwerk opgericht. Een netwerk van natuurgebieden verspreid over heel Europa. (Ministerie van LNV, 2020) Dit had direct invloed op de agrarische activiteiten. Vanaf dat moment konden er enkel projecten en (agrarische) activiteiten uitgevoerd worden, die geen significant negatief effect hebben op de kwaliteit van de natuurlijke habitats van soorten in de N2000 gebieden. Dit is opgenomen in de Vogel- en Habitatrichtlijn die voor alle EU-landen geldt.

Vanaf 2005 ontstonden de eerste theorievormingen met betrekking tot ecosysteemdiensten. In de jaren die volgde kwamen er steeds meer onderzoeken en pilots die deze ideeën verder uitwerkten. In 2015 werd er tijdens de klimaatconferentie van Parijs afgesproken dat de wereldwijde uitstoot van broeikasgassen verminderd moet worden en dat er veel duurzamer geproduceerd dient te gaan worden. Mede om deze reden werd er onderzoek gedaan hoe dat op Europees agrarisch niveau vormgegeven kon worden. Steeds meer overheden en organisaties zagen het belang van biodiversiteitsvergroting, klimaat robuuste inrichtingen en een verbetering van de grond. Echter zijn deze opgaven verschillend per land en per regio. Zo is het in de ene regio droger als in de andere regio en speelt verzilting in de kustgebieden een grotere rol dan in binnenlandse gebieden. Om deze reden werd er bedacht dat er middels het vernieuwd GLB, een systeem zou komen dat deze opgaven per regio zou beoordelen en belonen. Hierdoor krijgen agrariërs de mogelijkheid om bij te dragen aan de verduurzaming van de landbouw doormiddel van bijvoorbeeld biodiversiteitsverhoging, landschapinrichting of waterberging. Dit past in de ambities die gemaakt en afgesproken zijn in het klimaatakkoord van Parijs (mondiaal), Green Deal (Europees) en de 'Farm to Fork' strategie van de Europese Commissie. Een verdere toelichting hierop kan gevonden worden in het naslagwerk.

3.2 Nationale ontwikkelingen

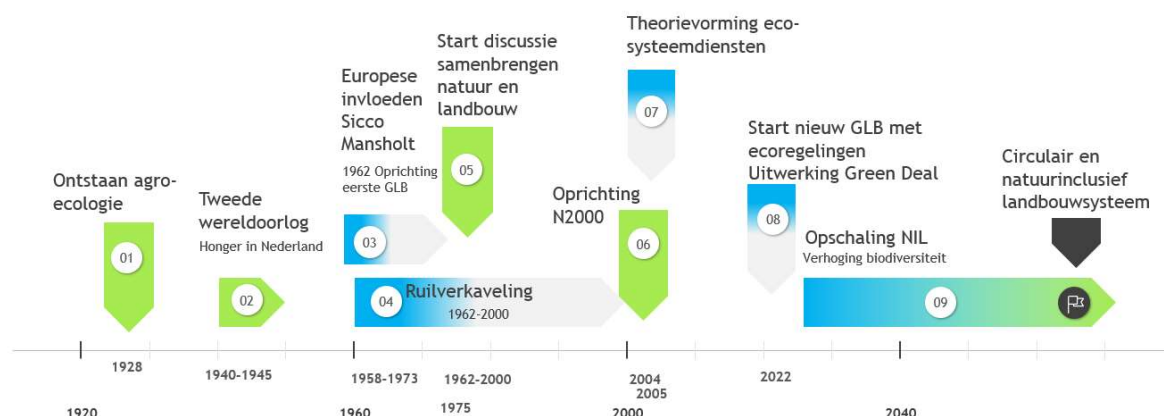
Ook op nationaal niveau zijn er veel ontwikkelingen die van invloed zijn op natuurinclusieve landbouw. Nederland telt ruim 160 Natura2000 gebieden die verdeeld liggen over het hele land. (Rijksoverheid, 2021) Veel van deze gebieden zijn aangewezen als 'stikstof gevoelig'. Dit betekent dat er op dit moment te veel stikstof neerkomt in en rondom deze gebieden (Rijksoverheid, 2021). Doordat er op Europees niveau afspraken zijn gemaakt over N2000 gebieden moet de Nederlandse Staat ervoor zorgen dat de kritische depositie waarden (KDW's) van bijvoorbeeld stikstof neerslag op of onder de afgesproken niveaus wordt gebracht. Hiervoor worden er herstelmaatregelen bedacht en uitgevoerd, zoals het verhogen van het grondwaterpeil en het afgraven van de bodem. (Bij12, 2020) Ook wordt er onderzocht wat de mogelijkheden zijn voor het creëren van bufferzones rondom de N2000 gebieden, waarbij de mogelijkheden voor (intensieve) agrarische bedrijven worden beperkt. Het ministerie en de verschillende provincies zijn aan het onderzoeken of het mogelijk is om de agrarische gebieden in deze zones te extensiveren, met als doel om een minder 'harde' overgang te hebben met de N2000 gebieden. (Vissers, 2021) De provincies willen hierbij een rol spelen door middel van het opkopen en verpachten van deze gronden tegen een aantrekkelijkere pacht prijs wanneer de ondernemer natuurinclusief wil ondernemen. Dit is gunstig voor de agrariër omdat er zo mogelijkheden ontstaan om relatief goedkoop meer grond onder het bedrijf te krijgen.

Ook heeft Nederland ingestemd met de doelen die zijn opgesteld tijdens het klimaatcongres van Parijs en de Greendeal van de Europese Commissie. Uit het regeerakkoord van 2017-2021 blijkt dan ook dat de regering hiermee serieus aan de slag is/wil gaan. Mede om deze reden heeft het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) een visie geschreven genaamd: 'Waardevol en verbonden'. Hierin staat beschreven hoe de Nederlandse agrarische sector er in 2030 en 2050 uit zou moeten zien.

Een belangrijk onderdeel daarin is het sluiten van de (nutriënten) kringlopen op een zo laag mogelijk niveau in 2030. (LNV, 2018) Hierbij is het van belang dat agrarische ondernemingen meer diervoeders (eiwitten) van eigen land gaan halen en ook de mest op eigen grond kwijt kunnen. Om deze extensivering mogelijk te maken stellen verschillende (natuur)organisaties en de overheid gronden beschikbaar. Vaak worden aan deze gronden voorwaarden gesteld waarbij er op een duurzame manier met de grond omgegaan moet worden en er voldoende

ruimte blijft voor bijvoorbeeld de landschaps- en natuurwaarden. Een belangrijk en omvangrijk voorbeeld van deze grond beschikkingen in Noord-Brabant is hierin het ‘Groen Ontwikkelfonds Brabant’ (Noord-Brabant, 2020). De ontwikkeling van NIL en het GLB in de loop van 100 jaar is schematisch weergegeven in *figuur 5*. Door de trends op (inter)nationaal niveau en deze te vergelijken met de huidige beleidsstukken voor de landbouw is de ontwikkeling van NIL voor de komende 30 jaar voorspeld.

Ontwikkeling NIL en GLB

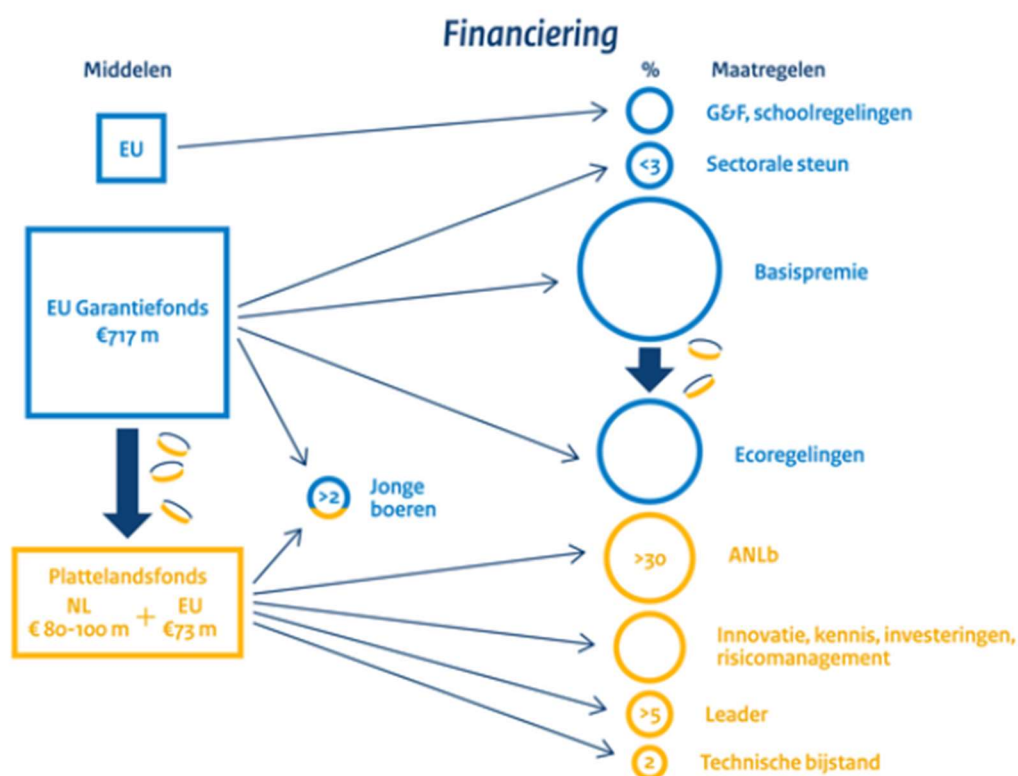
Figuur 5 Ontwikkelingen NIL en GLB over een tijdsbestek van 100 jaar in Nederland

3.3 Definitie natuurinclusieve landbouw

Het begrip ‘Natuurinclusieve landbouw’ is erg breed en wordt door verschillende organisaties en instanties vaak verschillend geïnterpreteerd doordat er verschillende belangen spelen bij deze partijen. In 2016 is er door het Lois Bolk instituut onderzoek gedaan naar de omvang van NIL en de exacte definitie. Hierbij is er een definitie vastgesteld in samenwerking met de Wageningen universiteit. De definitie daarvan is: ‘Natuurinclusieve landbouw is een vorm van duurzame landbouw en onderdeel van een veerkrachtig eco- en voedselsysteem. Deze maakt optimaal gebruik van de natuurlijke omgeving en integreert die in de bedrijfsvoering. Daarnaast draagt natuurinclusieve landbouw actief bij aan de kwaliteit van diezelfde natuurlijke omgeving. Natuurinclusieve landbouw produceert voedsel binnen de grenzen van natuur, milieu en leefomgeving, met een positief effect op de biodiversiteit.’ (Louis Bolk, 2017) Binnen deze beroepsopdracht is deze definitie de leidraad geweest. Tijdens de diepte-interviews was het opmerkelijk dat de meeste verschillende organisaties hetzelfde bedoelde, maar dit vaak anders verwoordden en ook vanuit verschillende perspectieven bekeken. De verschillende organisaties gaven aan dat het van belang is dat er een duidelijke en breed gedragen definitie ontstaat. Hierdoor kunnen eventuele verwarringen en onduidelijkheden in de toekomst voorkomen worden.

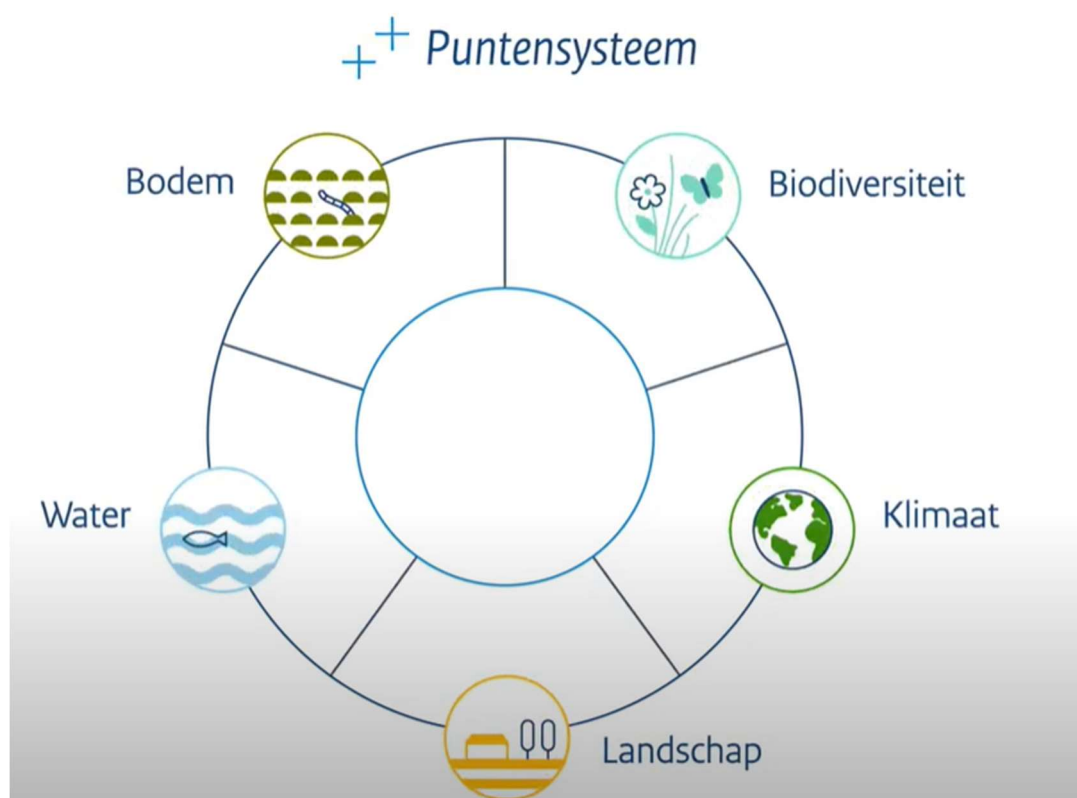
3.4 Het GLB en de ecoregelingen in relatie tot natuurinclusieve landbouw

Het GLB en de ecoregelingen zijn een belangrijk onderdeel voor de haalbaarheid en schaalbaarheid van natuurinclusieve landbouw in Nederland en Europa. Dit komt omdat er in het nieuwe GLB een aantal ingrijpende veranderingen plaatsvinden die direct effect hebben op de mogelijkheden voor NIL. Op dit moment is het zo dat de Europese agrariërs een inkomenssteun krijgen per hectare. Hierbij zijn relatief weinig eisen gesteld aan duurzaamheid en natuur. In de nieuwe plannen is hier wel veel aandacht voor en wordt dit gekoppeld aan de subsidies voor de agrariërs.

Figuur 6 Overzicht financiële middelen GLB

De totale subsidie hoeveelheid van 890 miljoen euro per jaar blijft gelijk, waarbij er een groot gedeelte gaat naar de nieuwe ecoregelingen. Dit is gevisualiseerd in *figuur 6*. In de figuur wordt de hoogte van de premie aangegeven door de diameter van de cirkels (de exacte bedragen zijn nog niet bekend). Dit betekent dat de basispremie zal dalen en dat agrariërs een aantal aanvullende maatregelen moeten treffen om dezelfde inkomenssteun te ontvangen. Wanneer ondernemers voldoen aan een aantal basisvoorwaarden komen ze in aanmerking voor de basispremie van het 'agrarisch natuur- en landschapsbeheer' (ANLB). Dit is het grootste blauwe rondje binnen het schema op *figuur 6*. Om deze basisvergoeding uit te breiden kan een ondernemer verduurzamende maatregelen treffen op het gebied van vijf verschillende thema's, deze zijn in *figuur 7* te zien: bodem, biodiversiteit, klimaat, landschap en water. Voor elk van deze thema's zijn er maatregelen bedacht die afhankelijk zijn van de verschillende opgaven die er liggen in de verschillende gebieden. Dit worden de ecoregelingen genoemd. Wanneer een ondernemer verschillende maatregelen neemt hebben deze invloed op verschillende thema's en is het mogelijk om extra aanspraak te maken op de 'ecoregelingen subsidie' en dus een indirecte verhoging van de basispremie.

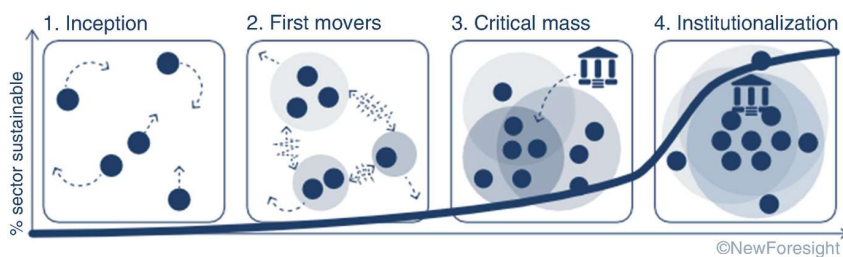

Figuur 7 Puntensysteem ecoregelingen

Het nieuwe GLB en de daarbij horende ecoregelingen en maatregelen kunnen een belangrijk effect hebben op de ontwikkelingen omtrent NIL. Ten eerste zorgt het ervoor dat verduurzaming van het bedrijf een minder vrijblijvend karakter krijgt. Ondernemers worden geprikkeld om duurzaamheidsstappen te zetten in de bedrijfsvoering. Dit is nog redelijk vrijblijvend maar wordt wel gekoppeld aan de hoogte van inkomenssteun van de ondernemer. Ten tweede zorgen de ecoregelingen ervoor dat er op gebiedsniveau gekeken kan gaan worden naar de opgaven die er liggen. Op deze manier wordt het makkelijker om een verdienmodel te creëren rondom het leveren van maatschappelijke diensten (groenblauwe diensten). Door het creëren van verdienmodellen, maatschappelijke aandacht, wetgeving en subsidiering zal de acceptatie van de groenblauwe diensten en natuurinclusieve landbouw naar verwachting vergroten.

3.5 Verschillen ontwikkelingen natuurinclusieve landbouw per pilotgebied

De vraagstukken die spelen in 'het Land van Heusden en Altena' en 'de Hilver' zijn erg verschillend. Dit komt door een aantal factoren, zoals de cultuur in het gebied, de betrokken organisaties, kenmerken agrarische activiteiten, de ligging van Natura2000 gebieden en de mogelijkheden van (financiële) ondersteuning vanuit overheden. Om deze reden zijn er dan ook verschillen waarneembaar tussen de ontwikkelingen van NIL binnen de Hilver en het Land van Heusden en Altena. In *figuur 8* is een schematisch overzicht gegeven van het Newforesights market transformation framework.

Figuur 8 Newforesight market transformation framework

Dit model geeft een inzicht in de fase waarin maatschappelijke ontwikkelingen maar ook certificeringen zich bevinden. Over het algemeen bevinden de ontwikkelingen rondom NIL zich in Nederland rond fase 2. (Leading sustainable market transformation, 2019) Deze fase wordt gekenmerkt door de eerste vormen van competitie binnen de ontwikkelingen en de hoge mate van nieuwe kennis en ervaringen die opgedaan worden. In deze fase lijken er relatief weinig verschuivingen in de grote massa te zijn. Echter is dit een voorbereidingsfase die dient als fundering voor het moment dat de kritische massa aansluit. Beide pilotgebieden kunnen gecategoriseerd worden in fase 2. Echter zijn er wel verschillen tussen deze twee gebieden in de ontwikkelingen die er zijn rondom NIL. In de Hilver speelt het gedeelde belang van de Hilverboeren in samenspraak met Staatsbosbeheer een belangrijke rol. Dit gezamenlijke belang zorgt er namelijk voor dat beide organisaties samen onderzoek doen naar de te benutten mogelijkheden van NIL. Buiten het collectief zijn er relatief weinig organisaties en ondernemers bezig met NIL in dit gebied. In Altena is er in veel mindere mate spraken van gedeelde belangen. In dit gebied spelen de verschillende organisaties een belangrijke rol in de ontwikkelingen. Ondanks de soms moeizame samenwerking zorgen deze partijen ervoor dat personen en organisaties vanuit verschillende netwerken betrokken worden bij de ontwikkelingen. De beide pilotgebieden kunnen er op de langere termijn aan bijdragen dat de algemene ontwikkeling van NIL op landelijk niveau richting de derde fase gaat door de kennis en bekendheid die in de gebieden vergaard wordt.

3.6 Deelconclusie ontwikkeling natuurinclusieve landbouw

In de laatste jaren zijn er op veel niveaus binnen organisaties maar ook in de maatschappij belangrijke stappen gezet richting een verduurzaming van de landbouw. Op internationaal niveau wordt dit gestimuleerd doormiddel van het Europees beleid. Het nationale beleid van onder andere het ministerie van LNV sluit hier goed op aan. Over het algemeen kan er geconcludeerd worden dat de ecoregelingen een belangrijke rol spelen in de verdere ontwikkelingen van NIL richting een volgende fase. Een mogelijke oorzaak hiervan is het feit dat er nog veel onduidelijkheden zijn over de verdienmodellen en betalingen rondom NIL. Duidelijkheid over concrete verdienmodellen en verwaarding van natuurinclusieve landbouw zouden er daarom aan bij kunnen dragen dat deze ontwikkelingen in een stroomversnelling komen. Door de Europese agrarische subsidies voor een gedeelte te hervormen wordt er een extra stimulans gecreëerd voor agrarisch ondernemers om te verduurzamen. De pilotgebieden Het land van Heusden en Altena en De Hilver zitten beiden in een ander proces rondom NIL. Dit komt door de verschillen in belangen en dynamieken tussen de organisaties in de beide gebieden. Beide gebieden kunnen echter wel een belangrijke bijdrage leveren aan de ontwikkelingen van NIL op landelijk niveau door te fungeren als pilot en voorbeeldgebied. In Het land van Heusden en Altena is het vooral interessant om te kijken naar de dynamieken van de agrarische, maatschappelijke en institutionele organisaties zonder enorm concrete gedeelde belangen. In De Hilver zijn deze gedeelde belangen juist een belangrijk element in de samenwerking en ontwikkeling.

4. Betrokkenen en belanghebbenden pilotgebieden

Het doel van dit hoofdstuk is om inzichtelijk te krijgen wie de belangrijkste actoren uit de twee verschillende pilotgebieden zijn en wat hun belangen, standpunten en mogelijkheden inhouden. Het is belangrijk om deze aspecten vroegtijdig inzichtelijk te krijgen omdat dit onnodige vertragingen kan voorkomen door een basis te vormen voor volgende stappen in het SIA-project. Dit is gedaan middels een stakeholdersanalyse waarbij er is gekeken naar de achtergronden en standpunten van de betrokken actoren. Ook is er gekeken naar eventuele conflicterende en overeenkomende belangen en de effecten hiervan. Aan het einde van beide gebiedsanalyses is er een deelconclusie geschreven met daarin de belangrijkste bevindingen per gebied met daarbij een overzicht van de belangrijkste belangen en mogelijke bijdragen van de belangrijkste actoren. In dit hoofdstuk worden de deelvragen twee, drie en vier nader toegelicht en beantwoord in de deelconclusie.

2. Wie zijn de reeds bekende en potentiële belanghebbenden in de gebieden Hilver en Altena?
3. Welke invloed hebben de belanghebbenden in de gebieden?
4. Welke ambities hebben de belanghebbenden in de gebieden Hilver en het land van Heusden en Altena?

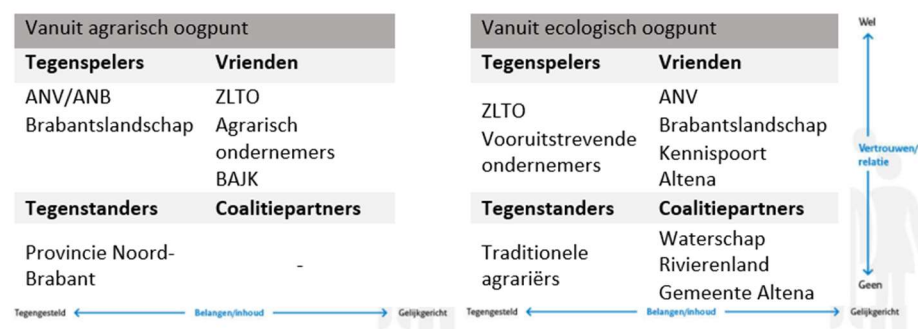
4.1 Analyse 'Het land van Heusden en Altena'

In 'Het land van Heusden en Altena' zijn er een groot aantal organisaties met agrarische, natuurbeschermende, maatschappelijke en institutionele belangen en achtergronden. Deze zijn per categorie opgenomen in *figuur 9*. Hierbij zijn ook groepen van individuen meegenomen zoals de inwoners van de gemeente Altena in haar totaliteit en de individuele agrarische ondernemers als collectief. Ook zijn er een aantal overheidsinstellingen meegenomen, omdat zij een aanzienlijke rol spelen in het gebied in de rol als facilitator, promotor en verbinder. Opvallend hierin is de breedte van het aantal organisaties en actoren. Daarnaast is het interessant om te zien dat organisaties niet altijd enkel lokale belangen vertegenwoordigen maar ook provinciaal of zelfs nationale belangen en invloeden hebben. Overkoepelende wet- en regelgeving wordt van boven af op de gebieden gelegd en in de gebieden moet dit worden uitgevoerd.

Actor		Achtergrond organisatie
Individuele agrarisch ondernemers Altena		Agrarisch
AJK Altena-Biesbosch		Agrarisch
ANV Altena Biesbosch/ANB West-Brabant		Natuur
Brabants landschap		Natuur
Bewoners Altena		Maatschappelijk
Dorpsraden		Maatschappelijk
Gemeente Altena		Overheid
Groen Ontwikkelfonds Brabant (GOB)		Overheid
Kennispoort Altena		Maatschappelijk
Media		Maatschappelijk
Puur uit Altena		Agrarisch / maatschappelijk
Provincie Noord-Brabant		Overheid
Provinciale staten Noord-Brabant		Overheid
Rabobank		Agrarisch / maatschappelijk
Recreanten/ gebruikers		Maatschappelijk
Van Gogh Nationaalpark		Natuur / maatschappelijk
Waterschap Rivierenland		Natuur
ZLTO Altena-Biesbosch		Agrarisch

Figuur 9 Overzicht actoren Land van Heusden en Altena met betrekking tot NIL

Het in kaart brengen van de verschillende betrokken organisaties/actoren is de eerste stap in een stakeholdersanalyse. Echter zegt dit nog niks over bijvoorbeeld de onderlinge conflicterende of overeenkomstige belangen en verhoudingen. Een hulpmiddel dat hierbij kan helpen is de krachtenveldanalyse die in *figuur 10* is weergegeven. Hierin zijn de standpunten/belangen ten aanzien van natuurinclusieve landbouw van de verschillende organisaties vanuit agrarisch en ecologisch oogpunt onderzocht. Een overzicht van deze standpunten en belangen is gedeeltelijk opgenomen in het overzicht uit *figuur 14*

Figuur 10 Krachtenveld analyse land van Heusden en Altena

In de krachtenveldanalyse in *figuur 10* is onderscheid gemaakt in vier verschillende categorieën, namelijk: tegenspelers, vrienden, tegenstanders en coalitiepartners. Vrienden kunnen ingezet worden als steunpilaren en zijn er wanneer er veel vertrouwen is tussen de organisaties en daarnaast de belangen hetzelfde zijn. In dit geval zijn dit vanuit agrarisch oogpunt de ZLTO, BAJK en de individuele agrariërs en vanuit ecologisch oogpunt de ANV, Brabantlandschap en Kennispoort Altena. Opvallend hierin is dat er vanuit ecologisch oogpunt zowel een semi agrarische maar ook ecologische 'vriend' is, namelijk de ANV. De ANV en Brabantslandschap hebben beiden natuurdoelen die vanuit ecologisch oogpunt goed op elkaar aansluiten, namelijk het versterken van de natuurwaarden in het buitengebied. Ook de Kennispoort is bezig met natuurlijke hulpbronnen en het verbeteren van de biodiversiteit in het gebied. De partijen hebben gezamenlijke belangen en ook een constructieve relatie. Coalitiegenoten zijn in dit geval waterschap Rivierenland en de gemeente Altena en kunnen vrienden worden wanneer er wordt geïnvesteerd in de relatie. Uit het onderzoek blijkt dat deze partijen actief bezig zijn met het leggen van verbindingen. Dit kan er op termijn voor zorgen dat er meer mogelijkheden zijn voor het starten van constructieve relaties en het oppakken van ideeën.

Tegenspelers kunnen ervoor zorgen dat de boel scherp blijft en kunnen zorgen dat inhoudelijke discussies tot stand komen. Wanneer een gemeenschappelijk belang gevonden wordt, kan hierop verder gebouwd worden. Een voorbeeld hiervan zijn de agrarische (natuur) verenigingen vanuit beide oogpunten. Wanneer er een gezamenlijk belang wordt gevonden zoals biodiversiteitsverhoging, is er een grotere kans op structurele procesmatige samenwerkingen. Tegenstanders zitten inhoudelijk op een andere lijn en hebben weinig vertrouwen in andere partij(en). Wanneer deze partijen van groot belang zijn voor het behalen van het doel, kan het lonen om te investeren in een betere relatie met deze partijen. Het is vaak eenvoudiger een gedeeld belang te vinden bij een tegenspeler dan bij een tegenstander. Vaak is het voor deze actoren van belang dat er gericht aandacht aan wordt geschonken en er goed naar hen geluisterd wordt. Op deze manier kan er achterhaald worden waarom er geen/weinig vertrouwen is en waarom er inhoudelijk ook andere standpunten zijn. In de ontwikkelingen rondom NIL zijn de 'traditionele agrariërs' ingedeeld als 'tegenstanders'. Dit wil niet zeggen dat er helemaal geen onderlinge positieve samenwerkingen/relaties zijn maar laat wel zien dat er bij deze groep nog winst te behalen valt in het constructief samenwerken met andere partijen. Dit blijkt uit de interviews die gedaan zijn, maar heeft voor een volledig beeld nog aanvullend onderzoek.

Vervolgens is een analyse gemaakt over de positie die de belangrijkste stakeholders/actoren hebben tegenover natuurinclusieve landbouw. Hierbij is de afweging gemaakt hoeveel invloed en gezag een actor heeft in het gebied en de ontwikkelingen van NIL. Er is per actor aangegeven welke houding zij hebben tegenover het realiseren van meer natuurinclusieve landbouw. Vervolgens is met een letter aangegeven welke invloed deze actoren hebben op het procesverloop. Een overzicht hiervan is opgenomen in de onderstaande *figuur 11*.

Positieve belangen		Neutraal/ passief		Lichte negatieve belangen	
ANV West-Brabant	A	Provincie Noord-Brabant	A	AJK-Altena Biesbosch/BAJK	B
Brabantslandchap	B	Bewoners van Altena	C	Individuele agrariërs Altena	A
Gemeente Altena	A	Provinciale staten Noord-Brabant	B	ZLTO Altena	A
Kennispoort Altena	C	Puur uit Altena	C		
Waterschap Rivierenland	B	Rabobank	B		
		Recreanten/ gebruikers	C		

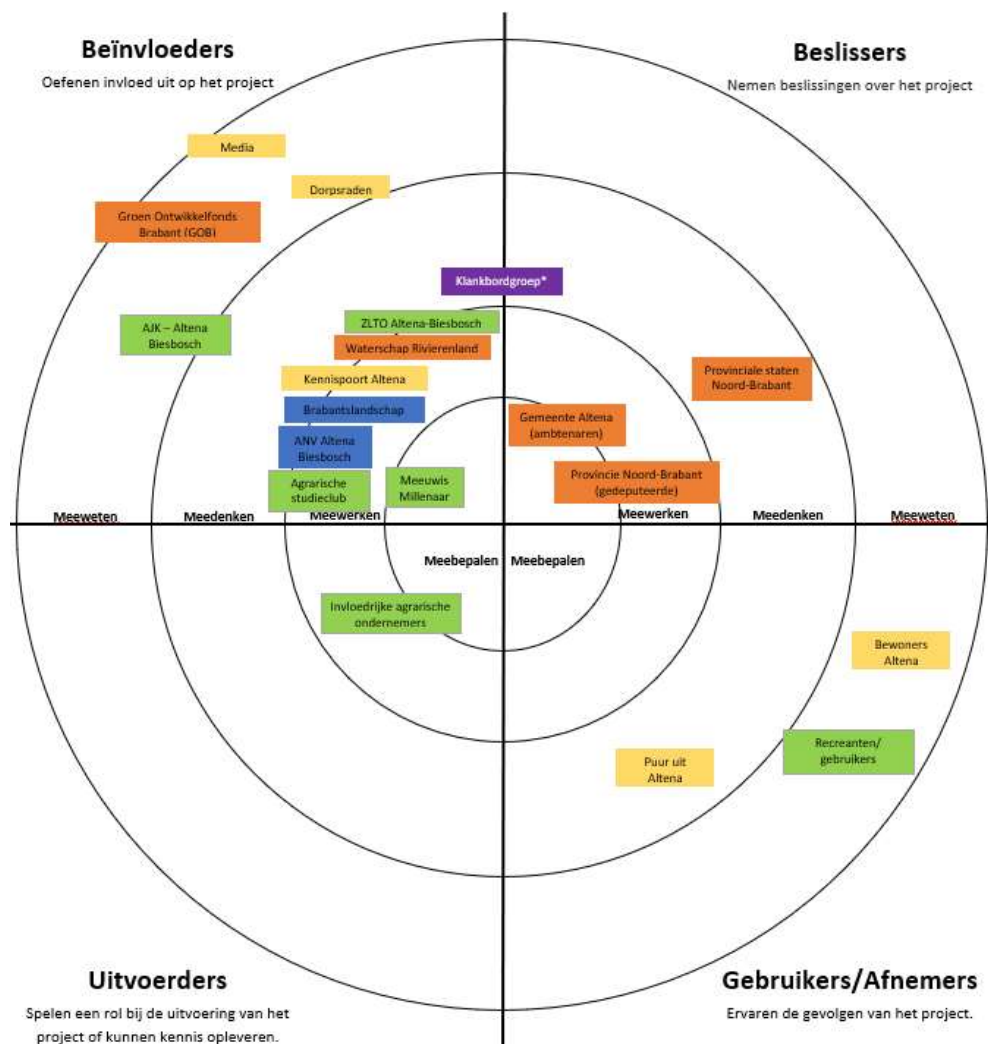
A = zeer belangrijk voor het slagen van het project B = redelijk belangrijk C = niet belangrijk

Figuur 11 Kleuren-ABC analyse Land van Heusden en Altena

Uit *figuur 11* kan worden afgelezen dat er een grote verdeeldheid is in de ‘invloedrijke’ actoren en hun standpunten. De gemeente Altena heeft een groene A, dit is positief voor het proces. Het is een invloedrijke organisatie die mee zal werken met veel vertegenwoordigers en daadkracht. Ook het ANV en Brabantslandchap hebben positieve belangen en relatief veel invloed in de ontwikkelingen. Echter valt er ook te zien dat voornamelijk de agrarische organisaties (lichte) negatieve belangen hebben ten opzichte van NIL. Dit kan op termijn ervoor zorgen dat de ontwikkelingen stil komen te liggen of er juist tegenstand ontstaat. De agrarische partijen zijn enorm belangrijk in de ontwikkelingen van NIL. Zij zijn namelijk in veel gevallen de eigenaren/beheerders van de terreinen. De reden dat deze actoren soms negatieve belangen hebben kan deels verklaard worden door de relatief onzekere en moeilijke situatie waarin de agrarische sector zich bevindt, maar ook de onwetendheid en onduidelijkheid over bijvoorbeeld verdienmodellen en onderhoud van NIL spelen hierin een belangrijke rol. Meer informatie hierover kan teruggevonden worden in de interviewbundel. De organisaties die oranje gekleurd zijn staan relatief neutraal ten opzichte van natuurinclusieve landbouw en kunnen bij gedeelde belangen eventueel een positieve bijdrage leveren. Hierbij is het opvallend dat dit vaak ook de minder belangrijke actoren zijn. Minder belangrijke/niet belangrijke actoren hebben enkel indirect belang of invloed bij ontwikkelingen met betrekking tot NIL. Het is echter wel belangrijk dat deze actoren in kaart worden gebracht en daarnaast in specifieke gevallen wel meegenomen worden in bepaalde processen of ontwikkelingen. Zij kunnen namelijk in een later stadium van het onderzoek van grotere invloed zijn op het proces.

Met wie krijgen we te maken in de opdracht voor de opschaling van NIL in het land van Heusden en Altena

Optimalisatie natuur inclusieve landbouw

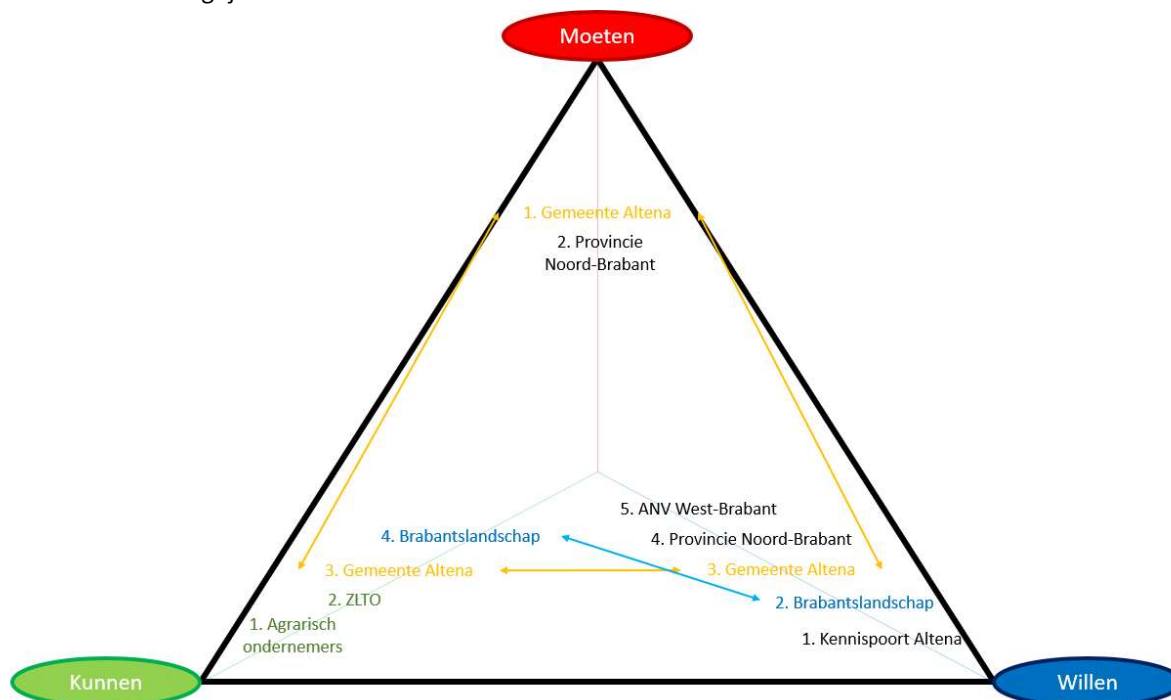

Figuur 12 Actorenkwadrant Land van Heusden en Altena

Het actoren kwadrant hierboven in *figuur 12*, geeft inzicht in de mate van invloed die partijen hebben in de ontwikkelingen van NIL en de rol die ze hierin spelen. Opvallend is dat er relatief veel actoren in de categorie 'Beïnvloeders' vallen en daarnaast ook bijdrage aan de uitvoering van de ontwikkelingen rondom NIL. Ook wordt hierin duidelijk gemaakt dat agrarische ondernemers als één van de weinige echt de positie hebben om NIL op grote schaal toe te passen in de praktijk en dat het van enorm belang is dat deze intensief meegenomen worden in het proces en de besluitvorming. Uit de gesprekken met een aantal agrariërs blijkt dat de praktische uitvoerbaarheid en eventuele opbrengsten belangrijke factoren zijn die kunnen helpen bij een positieve bijdrage en opschaling van natuurinclusieve landbouw. Ook het delen van kennis en het creëren van brede gesprekken in bijvoorbeeld studiegroepen kunnen hieraan bijdragen. Organisaties als de gemeente en Brabantslandschap bezitten een stuk minder grond maar kunnen wel ondersteunen bij de uitvoering met kennis, wetgeving en het beschikbaar maken van bepaalde percelen voor pilot gebieden. Aan de hand van het kwadrant is een afweging gemaakt tussen welke partijen in dit onderzoek werden benaderd. Uiteindelijk zijn dit de organisaties geworden in de eerste twee cirkels met daarbij de PNB als toevoeging uit de derde cirkel. De reden hiervoor is dat deze partijen het meeste invloed en relevantie hebben op het proces en de ontwikkelingen. Andere partijen die verder van de kern afstaan kunnen eventueel betrokken worden voor specifieke ontwikkelingen.

4.2 Deelconclusie betrokkenen en belanghebbenden Altena

De onderstaande 'Moeten Willen Kunnen' analyse die weergegeven is in *figuur 13* geeft een goed overzicht in de posities van de belangrijkste actoren.

Figuur 13 Moeten-Willen-Kunnen analyse Land van Heusden en Altena

Uit de analyse blijkt dat agrarische ondernemers samen met de gemeente en Brabantslandschap kunnen bijdragen aan de ontwikkelingen. De gemeente en het Brabantslandschap kunnen bijdragen vanuit de faciliterende en ondersteunende rol richting de agrariërs die daadwerkelijk stappen kunnen zetten in de bedrijfsvoering.

Ook de individuele agrariërs en de ZLTO kunnen een belangrijke rol spelen in verdere ontwikkelingen. ZLTO kan dit doen doormiddel van het organiseren van kennisbijeenkomsten, excursies en praktische hulp bieden aan hun leden die voornamelijk agrarische ondernemers zijn. Zij kunnen ook op andere manieren betrokken worden bij de ontwikkelingen. Zo zijn er op een agrarisch bedrijf een behoorlijke hoeveelheid erfbetreders, zoals voerleveranciers, en adviseurs. Wanneer een agrariër met verschillende organisaties in gesprek gaat over NIL kan dit de ondernemer helpen bij het nemen van zijn/haar keuzes.

Daarnaast is het opvallend dat enkel de overheidsinstanties (gemeente en PNB) daadwerkelijk iets moeten. Dit kan verklaard worden door de verschillende beleidskaders en uitspraken die in het verleden gedaan zijn. Deze organisaties zijn verplicht om bijvoorbeeld bij te dragen aan verduurzaming door onder andere 'The green Deal'. Dit maken de ontwikkelingen van NIL lastiger, omdat andere partijen vanuit intrinsieke motivatie en belangen gebonden zijn. Op het moment dat ook andere (private) partijen 'moeten' zal een proces over het algemeen sneller gaan. Positief is dat er een groot aantal actoren zijn die toebedeeld kunnen worden aan de categorie 'willen'. Dit draagt bij aan een constructieve samenwerking en blijkt ook uit het proces van dit onderzoek en de interviews. Ook blijkt uit de analyse dat de gemeente Altena naast 'moeten' ook kan en wil bijdrage aan de ontwikkelingen. Uit het onderzoek blijkt ook dat zij een constructieve houding aannemen en daarnaast proberen op allerlei manieren te faciliteren. Dit doen zij door middel van bijvoorbeeld het beschikbaar stellen van kennis en expertise, het lobbyen bij het Rijk en andere overheidsorganen voor relevante wet- en regelgeving en het beschikbaar stellen van subsidies. Ook actoren met natuurbeschermende belangen zoals Brabants Landschap willen en kunnen bijdragen aan NIL. Dit doen zij door onder andere het beschikbaar stellen van gronden en geld in de vorm van subsidies.

In figuur 14 is een overzicht opgenomen met daarin alle belangen, problemen, voorkeuren en bijdrage aan het gebied van de zes belangrijkste gebiedsactoren. Deze inzichten zijn vergaard aan de hand van de eerder besproken modellen en analyses door middel van de gesprekken met de actoren. Opvallend is dat veel actoren het belang van toename van biodiversiteit in het agrarische landschap zien. Dit is in de tabel in een aantal verschillende vormen omschreven, zoals de toename van agrarisch natuurbeheer, het uitbreiden van de groene ruimtes en het creëren van waarden rondom de toename van biodiversiteit. Dit biedt perspectieven in het vinden van gedeelde belangen en overeenkomsten die nodig zijn in structurele constructieve samenwerkingen.

	ANV WEST-BRABANT	BRABANTSLANDSCHAP	KENNISPOORT ALTENA	GEMEENTE ALTENA	ZLTO ALTENA-BIESBOSCH	WATERSCHAP RIVIERENLAND
WAAROM IS ACTOR BELANGRIJK	Schakel tussen agrariërs en natuur	Grote grondbezitter en eigenaar van natuurgebieden	Breed samenwerkingsverband met agrariërs, mkb en industrie	Lokale wetgever en beleidsmaker	Grootste agrarische belangenbehartiger	Beheerd de A, B en C waterlopen
BELANGEN	(Ecologische)waarde toevoegen aan agrarisch landschap	Sterkere en robuustere natuur	Het bij elkaar brengen van de overheid, ondernemende burgers, onderwijs en ondernemers	Balans tussen natuur, economie en agrarisch ondernemerschap	Voldoende mogelijkheden voor agrariërs om te ondernemen	Zo min mogelijk uitspoeling van nutriënten en residuen in het water
PROBLEMEN	Achterdocht van agrariërs en Te weinig praktische kijk problemen/oplossingen	Weinig contact met de (gangbare) agrariërs	Agrariërs zijn niet direct aangesloten bij de vereniging	De gemeente kampt met tegenstrijdige belangen en hebben relatief weinig mogelijkheden qua financiering	NIL moet geen beperking vormen voor gangbare bedrijfsvoeringen	Weinig grond in bezit
VOORKEUREN	Toename agrarisch natuurbeheer, weidevogel populatie en vergroten van de groen – blauwe diensten	Vergroten biodiversiteit in het buitengebied door het verbinden van natuurgebieden en de ecologische waarde in stand te houden	Het sluiten van de voedselkettingen door cros sectorale samenwerkingen	Uitbreiding van 'groen' rondom dorpskernen + natuurgebieden, circulaire economie en landbouw	Consument moet meer betalen voor NIL- producten.	Verbeteren van de biodiversiteit, natuurlijker inrichten van het watersysteem zodat het robuuster wordt
BIJDRAGE AAN GEBIED	Gebiedskennis en een brede achterban	Kennis van ecologie en de mogelijkheden in het gebied	Kennisdeling in duurzaam produceren en consumeren	De opgave voor de gemeente sluit aan bij de NIL-ontwikkeling	Beschikt over grote klantenkring	Mogelijkheden rondom waterlopen

Figuur 14 Overzicht standpunten/belangen belangrijkste actoren, land van Heusden en Altena

In de afgelopen vijf maanden zijn er belangrijke stappen gezet op het gebied van samenwerkingen. Ook is het duidelijk geworden dat er meer gedeelde belangen zijn rondom de ontwikkelingen van NIL dan dat er vooraf gedacht en geroepen werd door de verschillende actoren. Dit blijkt uit de vele gesprekken en de gebiedssessies die gevoerd zijn met een groot aantal betrokken actoren.

De stap van het samenbrengen van de verschillende actoren is nu grotendeels gezet. Nu is het van belang dat er gesproken gaat worden over de gedeelde, maar ook tegenstrijdige belangen en dat hier oplossingen voor worden gezocht. Wanneer er concrete resultaten geboekt kunnen worden in een proces bevordert dit de verdere samenwerking en de gebiedsontwikkelingen. Op dit moment zijn de verschillende rollen en eventuele gedeelde belangen van de actoren nog niet altijd duidelijk, hierdoor is het nog lastig te bepalen wat de volgende stap in het samenwerkingsproces zal zijn. Op het moment dat dit wel inzichtelijk wordt dan wordt de volgende stap in het proces ook duidelijk.

Ook speelt vertrouwen en samenwerking een belangrijke rol in een gebiedsproces. Op dit moment is het vertrouwen en samenwerking tussen voornamelijk agrarische en natuurbeschermende actoren nog niet altijd even goed. Hier zijn in de afgelopen maanden al wel stappen in gezet. Voorbeelden hiervan zijn overleggen over de praktische uitvoerbaarheid van natuurinclusieve elementen en de samenwerking tussen ZLTO, agrariërs en de natuurvereniging in het beschermen van de weidevogels. Het voordeel hiervan is dat de actoren hierdoor samen de krachten kunnen bundelen en zo gezamenlijk zaken kunnen oppakken en uitdragen. Om deze samenwerkingen en ontwikkelingen verder te versterken zullen de gebiedsactoren elkaars rol, toegevoegde waarde en standpunt nog beter moeten gaan begrijpen. Als de actoren hier een beter beeld bij hebben gevormd dat kunnen ze samen gaan kijken naar de vraagstukken die spelen in het gebied.

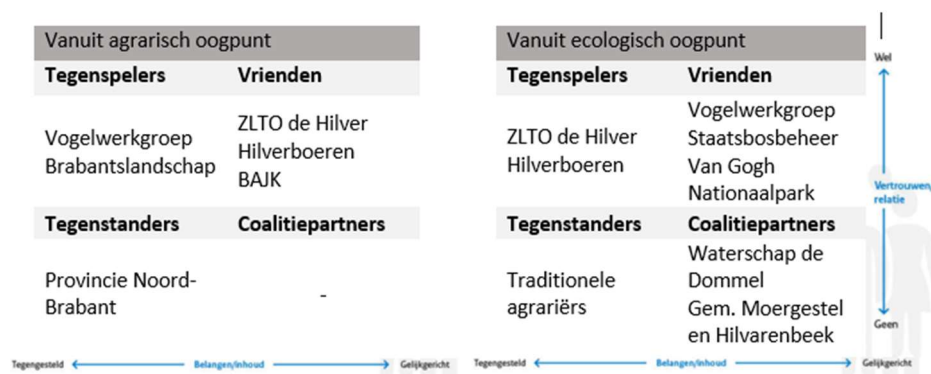
4.3 Analyse 'De Hilver'

Ook in het gebied 'De Hilver' zijn er een groot aantal actoren aanwezig. Echter zijn er wel verschillen waarneembaar met 'Het land van Heusden en Altena' waardoor de dynamiek tussen de actoren anders is. De gebiedsactoren die opgenomen zijn in het schema hieronder zijn onderverdeeld in de vier eerdergenoemde categorieën.

Actor		Achtergrond organisatie
AJK Eindhoven-Noord Dissen		Agrarisch
Bewoners Hilvarenbeek, Moergestel, Haghorst en Oisterwijk		Maatschappelijk
Dorpsraden Hilvarenbeek, Moergestel, Haghorst en Oisterwijk		Maatschappelijk
Gemeente Hilvarenbeek		Overheid
Gemeente Oisterwijk		Overheid
Hilverboeren		Agrarisch
Media		Maatschappelijk
Natuurpoort de Reuselhoeve		Maatschappelijk / natuur
Provinciale staten Noord-Brabant		Overheid
Provincie Noord-Brabant		Overheid
Rabobank		Agrarisch / Maatschappelijk
Recreanten/ gebruikers		Maatschappelijk
Staatsbosbeheer		Natuur
Van Gogh Nationaalpark		Natuur
Vogelwerkgroep		Natuur
Waterschap de Dommel		Natuur
ZLTO de Hilver		Agrarisch

Figuur 15 Overzicht actoren de Hilver

In *figuur 15* zijn voor de eerste fase van het onderzoek de belangrijkste actoren weergegeven. In deze fase hebben we als agrariërs enkel de Hilverboeren meegenomen. Individuele agrariërs buiten de Hilverboeren zijn dus niet meegenomen in deze analyse. Dit komt doordat het collectief de Hilverboeren naar de opdrachtgever duidelijk heeft gemaakt dat zij stappen willen zetten naar een duurzamere manier van boeren. Door de diversiteit aan boeren binnen het collectief en de snelle communicatie was het collectief een goede uitkomst voor dit onderzoek. In het vervolg van het onderzoek zouden de overige individuele agrariërs zeer relevant zijn om te betrekken bij het project. Met name richting de realisatie van NIL zijn de agrarische partijen zeer belangrijk.

Figuur 16 Krachtenveld analyse de Hilver

Ook voor het gebied 'De Hilver' is een krachtenveld analyse gemaakt *figuur 16*. Deze komt grotendeels overeen met die uit 'Het land van Heusden en Altena'. Een klein verschil is de aanwezigheid van de vogelwerkgroep, Staatsbosbeheer en het collectief van de Hilverboeren. Echter hebben deze grotendeels dezelfde achtergronden als het ANV, Brabants Landschap en de individuele agrariërs in Altena, die op dezelfde posities staan in de krachtenveldanalyse van Altena. Ook is het zo dat Van Gogh Nationaalpark een grotere rol speelt in de Hilver omdat gemeente Hilvarenbeek binnen de grenzen van het landschapspark valt. In het gebied 'De Hilver' zijn er twee gemeentes actief (Hilvarenbeek en Oisterwijk). Beide gemeentes spelen een significante rol bij de ontwikkeling van NIL in het gebied door het samenbrengen van contacten en stimuleren van ondernemers richting NIL.

Positieve belangen		Neutraal/ passief		Lichte negatieve belangen	
Gemeente Hilvarenbeek	A	Bewoners gemeente Hilvarenbeek en Moergestel	C	AJK Eindhoven-Noord Diessen	C
Gemeente Oisterwijk	A	Provinciale staten Noord-Brabant	B	Hilverboeren	A
Natuurpoort de Reuselhoeve	C	Provincie Noord-Brabant	A	ZLTO de Hilver	A
Staatsbosbeheer	A	Rabobank	B		
Van Gogh Nationaalpark	B	Recreanten / gebruikers	C		
Vogelwerkgroep	B				
Waterschap de Dommel	B				

A = zeer belangrijk voor het slagen van het project B = redelijk belangrijk C = niet belangrijk

Figuur 17 Kleuren ABC analyse de Hilver

Uit *figuur 17* kan worden geconcludeerd dat er een grote verdeeldheid heerst tussen de actoren. Alle actoren vinden het belangrijk dat het traject richting NIL ingegaan wordt en er meer wordt gedaan vanuit de natuurinclusieve gedachte. Met werkafspraken en projectmatig werken kan er veel bereikt worden bij partijen die positieve belangen hebben. Net zoals in Altena geconcludeerd is, hebben de agrarische actoren soms lichte negatieve belangen bij NIL. Hierbij spelen ook de oorzaken van onzekerheid en onwetendheid een belangrijke rol dit is terug te lezen in de interviewbundel. De partijen weergegeven met een A kunnen als zeer belangrijk worden gezien voor het slagen van het project. Gemeenten, Staatsbosbeheer, PNB, Hilverboeren en de ZLTO zijn de belangrijkste partijen die nodig zijn om NIL een succes te laten worden in de Hilver. Uit *figuur 17* kan worden afgelezen dat er een groot aantal partijen zijn met positieve belangen. Er is echter wel onderscheid in de maten van invloed op het slagen van het project. De beide gemeenten en Staatsbosbeheer hebben uitgedragen dat zij de omvorming naar natuurinclusieve landbouw positief inzien.

Verder zijn er nog een aantal partijen die redelijk belangrijk zijn voor het slagen van het project. De vogelwerkgroep streeft voor meer natuurinclusieve landbouw, hierdoor krijgen vogels meer ruimte in bijvoorbeeld kruidenrijk grasland en kan de populatie vogels toenemen. De vogelwerkgroep manifesteert zich door het monitoren van de

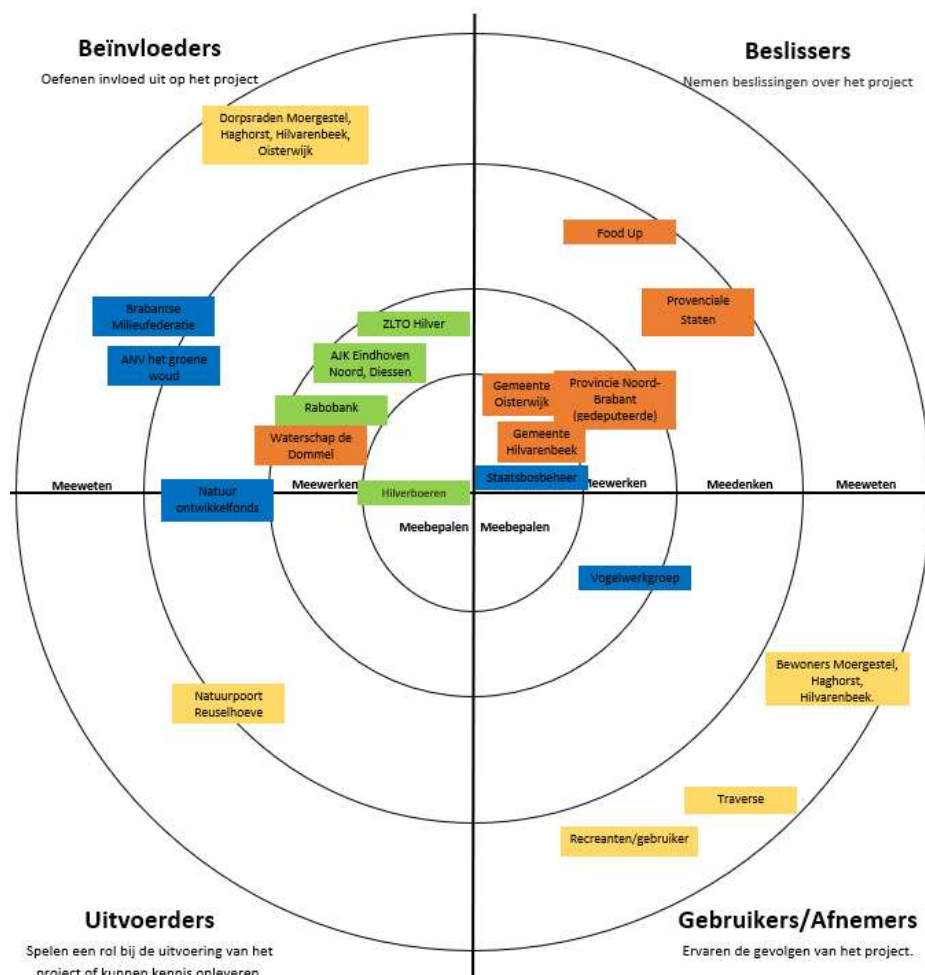
vogels in het gebied en wordt daarom in dit stadium gezien als 'redelijk belangrijk'. De vogelwerkgroep heeft daarnaast nauwe contacten met de provincie als het gaat om de handhaving van wet- en regelgeving in het gebied. Deze groep zoekt publiciteit richting de bewoners van het gebied, in de toekomst dus een belangrijke partij om te betrekken.

Daarnaast is er nog het 'Van Gogh Nationaalpark' dat een rol kan spelen in de ontwikkeling naar natuurinclusieve landbouw. Het 'Van Gogh Nationaalpark' wil een beter perspectief creëren voor de landbouw en duurzaam boeren lonender maken. Hierbij kan natuurinclusieve landbouw een mooi traject zijn. Een andere actor met positieve belangen die een rol kan spelen bij natuurinclusieve landbouw is het waterschap. Waterschap de Dommel zorgt voor de waterhuishouding in het gebied en het onderhouden van het natuurlijk areaal rondom waterstromingen. De prioriteiten van Waterschap de Dommel liggen dan ook in de beekdalen en daar zien zij het liefst zoveel mogelijk natuur. Natuurinclusieve landbouw sluit goed aan bij de belangen van het waterschap omdat dit goed is voor de waterkwaliteit van de watergangen aangrenzend aan de landbouw percelen.

Ook in de Hilver geldt dat de agrarische partijen lichte negatieve belangen hebben. Net als in Altena kan dit ervoor zorgen dat de ontwikkelingen van NIL stil komen te liggen of worden vertraagd. De organisaties die in het oranje, neutrale vak zijn geplaatst zijn ook in de analyse van de Hilver de minder belangrijke partijen. De Rabobank is een partij die in een later stadium van het onderzoek steeds belangrijker kan worden omdat zij agrariërs kunnen financieren en ondersteunen bij het zoeken naar een verdienmodel.

Met wie krijgen we te maken in de opschaling van NIL in de Hilver

Optimalisatie NIL in de gebieden Hilver en Altena

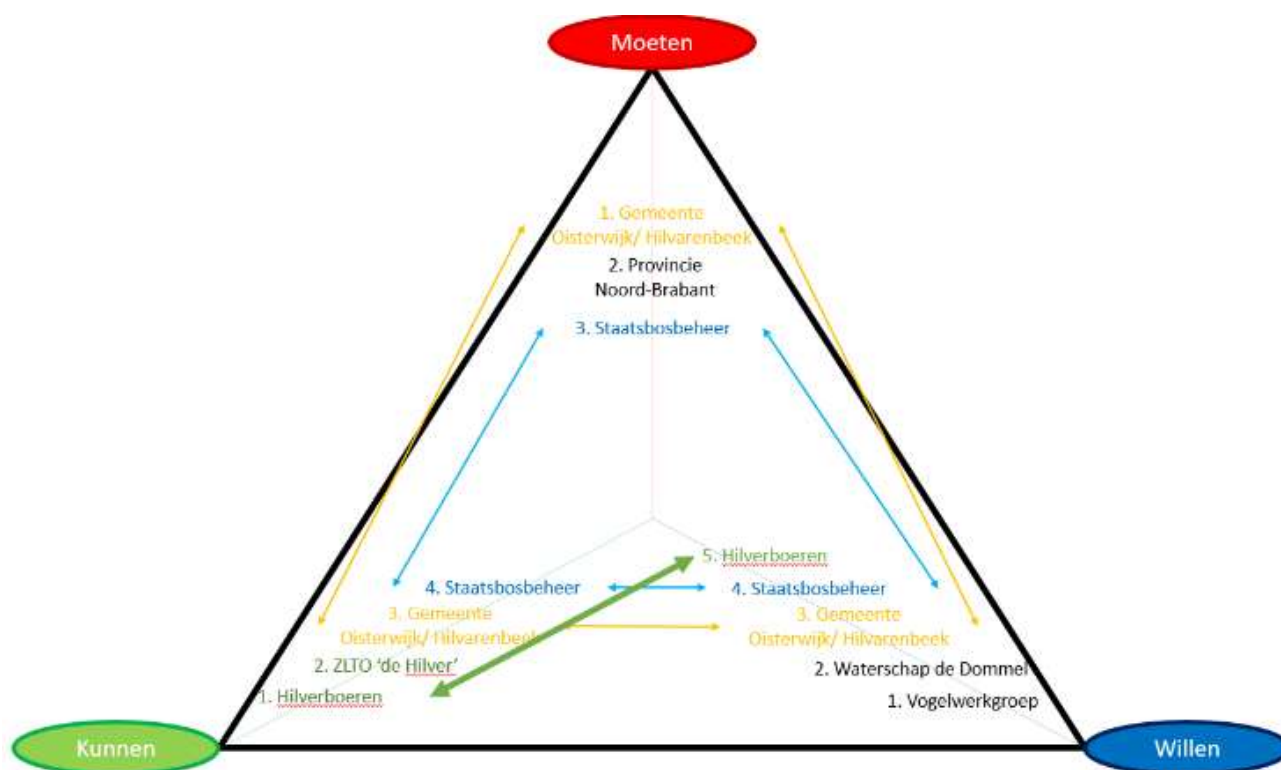
Figuur 18. Actoren kwadrant de Hilver

Het actoren kwadrant *figuur 18* geeft inzicht welke invloed partijen hebben op de ontwikkeling van NIL. Eén van de kwadranten zijn 'de beslissers'. Dit zijn binnen het gebiedsproces de (semi)-overheden, zoals gemeenten en de PNB. Zij vallen hierin omdat het beleid uiteindelijk beslissend is voor wat er gebeurt binnen een bepaald gebied. Opvallend is dat in de Hilver veel actoren zijn binnen het kwadrant 'beslissers'. Mede door de twee gemeenten en Staatsbosbeheer die alle beslissingen nemen over het gebied. Daarnaast zijn er een aantal partijen in het gebied met veel invloed. De ZLTO, Rabobank en Waterschap de Dommel zijn hier voorbeelden van. Deze organisaties proberen hun doelen te behalen door mee te werken aan bepaalde projecten. Door invloed uit te oefenen en mee te werken aan de omschakeling naar NIL kan dit deze actoren helpen bij het behalen van hun natuurdoelen.

De Hilverboeren kunnen naast invloed uitoefenen ook een belangrijke rol spelen in de uitvoering van NIL. Wat er door middel van beleid wordt bepaald moet worden toegepast in de praktijk. De Hilverboeren zijn hier de aangewezen partij voor, zij hebben als een van de weinige actoren de positie om NIL op grote schaal toe te passen. Het is daarom van belang dat de Hilverboeren worden meegenomen in de besluitvorming. Als laatste zijn er nog de afnemers van het beleid en de uitvoering. De vogelwerkgroep en plaatselijke bewoners vallen hier onder. Zij ervaren de gevolgen van het project, voor de vogelwerkgroep bijvoorbeeld zal meer natuurinclusieve landbouw zorgen voor een toename van de populatie vogels. Uit de tabel is ook af te lezen dat zij mee kunnen denken tijdens het project, bijvoorbeeld als het gaat om de verhoging van de biodiversiteit in het gebied.

4.4 Deelconclusie betrokkenen en belanghebbenden de Hilver

Om de deelvragen te beantwoorden, is de Moeten Willen Kunnen analyse ingevuld. Van de belangrijkste actoren is bepaald of zij iets moeten, willen, of kunnen. Deze actoren zijn bepaald aan de hand van *figuur 19*. Hierin wordt namelijk duidelijk wie de belangrijkste actoren zijn. In *figuur 19* is weergegeven waarom deze actor belangrijk is en wat de belangen zijn van de bepaalde actor.

Figuur 19. Moeten willen kunnen analyse de Hilver

De (semi)-overheden moeten stappen zetten richting duurzamere landbouw net zoals de situatie in Altena. Dit dragen de actoren uit door middel van hun visies. Zij proberen stappen te zetten door het maken van verbindingen met andere actoren. In het gebied zijn de Hilverboeren de belangrijkste partij die natuurinclusieve landbouw kunnen uitvoeren op eigen gronden en misschien ook op de gronden van Staatsbosbeheer. Er kan geconcludeerd worden dat extensiveren afhankelijk is van grootgrondbezitters zoals Staatsbosbeheer en PNB. Daarnaast kan de ZLTO bijdragen aan de ontwikkeling van NIL door te ondersteunen van onderzoek naar nieuwe verdienmodellen en door agrariërs actief te stimuleren om meer natuurinclusief te gaan boeren.

De Hilverboeren zijn naast de uitvoerende partij ook de groep die wil in het gebied. De belangstelling uitte ze door interesse te tonen in natuurinclusieve landbouw. Deze verbinding tussen 'kunnen' en 'willen' van de Hilverboeren is aangegeven met de dikke groene pijl (*figuur 19*) en is erg belangrijk voor de ontwikkelingen van NIL in het gebied. Agrarisch ondernemers zijn de enige partij die NIL op grote schaal kunnen realiseren. Het is dus van belang dat de wil ook aanwezig is bij deze partijen, de wil betekend dat de actor zich ook voor het project wil inzetten. De Hilverboeren hebben enkel wat ondersteuning nodig van de partijen die wat moeten om de noodzaak toe te voegen in het gebied zoals de gemeenten, het waterschap en Staatsbosbeheer. Uiteindelijk kunnen (semi)-overheden en Staatsbosbeheer ook meewerken door gronden te verpachten en boeren extensiever te maken. Iedere actor uit de categorie moeten, heeft als achterliggend doel, het maken van een duurzamer landbouwsysteem. Het waterschap moet niet direct iets met natuurinclusieve landbouw, het is echter wel bevorderend voor de waterkwaliteit vandaar de wil. In een later stadium zou deze partij ook kunnen helpen in het

zoeken van groenblauwe diensten die aansluiten bij de bedrijfsvoering van agrariërs. De enige partij in het gebied die wil en verder geen invloed heeft is de vogelwerkgroep. Deze partij wil de natuurgebieden verbeteren zodat hier mee vogels kunnen leven, maar heeft geen/weinig middelen en invloeden om hieraan bij te dragen anders dan de monitorende rol.

Binnen het gebied wordt er op een gering niveau samengewerkt door de verschillende actoren. Uit het onderzoek blijkt dat de actoren open staan voor pilots en natuurinclusieve landbouw. Wanneer er meer samenwerking en vertrouwen komt, zullen de ontwikkelingen van natuurinclusieve landbouw sneller gaan. Op dit moment is dit niet altijd het geval, Staatsbosbeheer en de Hilverboeren kunnen hier nog aan werken. Hier is een apart advies overgeschreven genaamd 'Samen Natuur beheren'

	STAATSBOSBEHEER	HILVERBOEREN	WATERSCHAP DE DOMMEL	GEMEENTE HILVARENBEEK	GEMEENTE OISTERWIJK	ZLTO DE HILVER
WAAROM IS ACTOR BELANGRIJK	Eigenaar grond	Beheren noordelijke deel van het natuurgebied de Hilver	Beheren water van Midden-Brabant	Lokale wetgever en beleidsmaker	Lokale wetgever en beleidsmaker	Grootste agrarische belangenbehartiger
BELANGEN	Uitbreiding van bossen in Nederland	Pachten grond van Staatsbosbeheer om aan NIL te voldoen	Droge voeten, schoon en voldoende water	Verminderen landbouwverkeer, versnellen energietransitie en behouden en versterken groene karakter	Balans buitengebied(natuur, toerisme, wonen en landbouw)	Voldoende mogelijkheden voor agrariërs om te ondernemen
PROBLEMEN	Door afname bossen loopt het broeikas effect op	Geen goed verdienmodel NIL en relatie Staatsbosbeheer	Water te kort in droge jaren	Korte termijnen van bestuur(4 jaar)	Korte termijnen van bestuur(4 jaar) en groei in de veehouderij is niet meer mogelijk	NIL moet geen beperking vormen voor gangbare boeren
VOORKEUREN	5000 hectare meer bos	Stappen maken naar NIL	Duurzaam en veerkrachtig watersysteem	Recreatie en toerisme	Recreatie en toerisme, ontwikkelingsmogelijkheden in de landbouw moeten innovatief zijn(agroforestry)	Consument moet meer betalen voor NIL- producten.
OPTIES Bijdrage aan gebied	Grond verhuren voor NIL	Meer zeggenschap over de grond van Staatsbosbeheer	Mogelijkheden rondom watersystemen	NIL kan bijdragen aan de voorkeuren	NIL kan bijdragen aan de voorkeuren	Beschikt over een grote klantenkring

Figuur 20. Overzicht standpunten/belangen belangrijkste actoren, pilotgebied de Hilver

In bovenstaande *figuur 20* is een overzicht opgenomen van de zes belangrijkste belanghebbenden uit het gebied 'De Hilver' met betrekking tot deze beroepsopdracht, vervolgonderzoek, en natuurinclusieve landbouw. De Hilverboeren en ZLTO hebben het gezamenlijke belang dat er voldoende mogelijkheden moeten zijn om te kunnen ondernemen. Verder hebben de gemeenten en het waterschap allemaal het belang om het groene karakter te versterken en te verbeteren. Uiteindelijk hebben alle partijen een gedeelde voorkeur om meer stappen te maken richting NIL. Aan alle voorkeuren die in de tabel zijn weergegeven, kan NIL zowel direct als indirect aan bijdragen. Het blijkt dat het collectief 'De Hilverboeren' erg belangrijk is. De agrariërs zijn de belangrijkste uitvoerende schakel met betrekking tot NIL.

Het collectief wil samen met haar leden een gezamenlijke visie opstellen. Na het opstellen van de gezamenlijke visie hebben zij een gedeeld toekomstbeeld waar alle leden achter staan. Alle Hilverboeren hebben op dit moment samen een overkoepelend gedeeld belang, namelijk het pachten de natuurgronden van Staatsbosbeheer. In de Hilver heeft Staatsbosbeheer als gevolg hiervan een relatief grote invloed op NIL in het gebied. Het is van belang dat Staatsbosbeheer dus in een vroeg stadium wordt meegenomen in de plannen van de Hilverboeren. De eerste stappen in de samenwerking tussen deze twee partijen zijn tijdens deze beroepsopdracht gezet en er is met een kritische blik gekeken naar de kansen om de samenwerking nog sterker te maken. Deze zijn opgenomen in de adviezen voor zowel de Hilverboeren als voor Staatsbosbeheer. In de toekomst is het belangrijk om als collectief gezamenlijk, naast Staatsbosbeheer, ook met de gemeentes, het waterschap en de ZLTO te gaan zoeken naar praktische mogelijkheden voor NIL.

5. Kansen en knelpunten

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste algemene en gebied specifieke kansen en knelpunten weergegeven. De algemene kansen en knelpunten zijn voornamelijk afkomstig uit de literatuur en een aantal gesprekken met experts. De gebied specifieke kansen en knelpunten zijn opgehaald uit de interviews en de gebiedssessies. Het doel van dit hoofdstuk is om duidelijk te maken welke kansen en knelpunten er in de gebieden en in de literatuur spelen, en welke gelijkenissen/verschillen er zijn. Als eerste zullen de algemene kansen en knelpunten beschreven worden om vervolgens gebied specifiek verder te gaan. Uiteindelijk zullen de gebieden met de algemene analyse vergeleken worden en hierop zullen de belangrijkste deelconclusies gegeven worden. In dit hoofdstuk worden de deelvragen vijf en zeven nader toegelicht.

5. Welke kansen en knelpunten (ecologisch, economisch, sociaal en institutioneel) zien de belanghebbenden in de gebieden Hilver en het land van Heusden en Altena op bedrijfsniveau, gebiedsniveau en ketenniveau?
7. Hoe kan een individueel agrarisch ondernemer stappen zetten in de transitie naar NIL en welke thema's zijn hierin belangrijk?

In de deelconclusie worden een aantal opvallende gelijkenissen en verschillen beschreven.

5.1 Algemene analyse

In tabel 1 hieronder zijn de belangrijkste algemene kansen weergegeven. De kansen zijn in vier categorieën verdeeld, namelijk ecologisch, economisch, institutioneel en sociaal. Opvallend is dat de meeste kansen voor natuurinclusieve landbouw vallen onder de categorieën ecologisch en economisch. Verder is het opvallend dat een aantal kansen samen lijken te hangen. Een voorbeeld hiervan is de ecologische kans 'Verbetering natuurlijke bronnen', dit kan ervoor zorgen dat er op economisch gebied kansen als 'gezonder vee' en 'vermindering externe input' als bijkomend voordeel meegenomen kunnen worden.

Doordat de kansen verdeeld zijn over de verschillende categorieën is het voor een groot aantal organisaties mogelijk om hieraan bij te dragen. Dit kan bevorderend zijn voor de ontwikkelingen van NIL. Een gedetailleerde beschrijving per kans kan gevonden worden in de bijlage.

Kansen			
Ecologisch	Economisch	Institutioneel	Sociaal
Verbetering biodiversiteit en ecologische functies	Vermindering externe inputs	Nieuwe GLB	Minder impact op omgeving
Verbetering natuurlijke bronnen (water, bodem, lucht)	Verhoging gewasdiversiteit	Experimenten doen	Ruimte voor recreatie
Ruwe stalmest als bemesting	Natuurlijke ziekte verwerking en plaagbestrijding	Een nieuwe startsubsidie NIL	Waardering vanuit maatschappij
Verhogen slootwaterpijl	Vermindering chemische gewasbescherming	Landbouw in uiterwaarde aanpassen aan waterdoelstellingen	Meer beschikbare kennis
Kruidenrijk grasland	Veerkrachtiger landbouwsysteem	Klimaatimigratie	
Bloemrijke akkerranden	Verbetering agrobiodiversiteit		
Vergroten van landschapselementen	Gezonder vee (besparing gezondheidskosten)		
Minder verdichting en structuurbederf bodem	Lagere rente bij bank voor verduurzaming		

Tabel 1 Algemene kansen

In *tabel 2* zijn de algemene knelpunten van natuurinclusieve landbouw weergegeven. Ook hier is de tabel weer in vier categorieën opgedeeld. Wat opvalt is dat er in dit onderzoek geen ecologische knelpunten ten aanzien van NIL zijn gevonden in de literatuur. Het lijkt erop dat, vanuit de ecologische gedachte, de maatregelen die genomen worden voor natuurinclusieve landbouw veelal als positieve kansen die bijdragen aan de verbetering van het ecosysteem worden ervaren. De meeste knelpunten zitten in het economische en institutionele gedeelte. Bij economisch komt vooral naar voren er meer geïnvesteerd moet worden en het verdienmodel op dit moment onvoldoende bekend en uitgewerkt is. Ook kan vershraling van grond lijden tot een hogere onkruiddruk en minder opbrengsten waarbij dit nu nog niet gecompenseerd wordt in de financiële opbrengsten.

Bij de institutionele knelpunten komt het er vooral op neer dat er geen duidelijke beleidskaders zijn waaraan vast gehouden kan worden. Ook zijn de beleidsperiodes vaak van korte duur waardoor het beleid soms als wisselvallig ervaren wordt. Dit kan zorgen voor onzekerheid bij ondernemers en andere organisaties waardoor de ontwikkelingen van NIL geremd worden. Ook hier is de nadere toelichting op de knelpunten te vinden in de bijlage en het naslagwerk.

Knelpunten			
<i>Ecologisch</i>	<i>Economisch</i>	<i>Institutioneel</i>	<i>Sociaal</i>
	Hoge investeringsdruk	Macht supermarkt	Boer heeft geen goed gevoel bij subsidie
	Hogere risico's	Kalenderlandbouw	Boeren twifelen over uitvoerbaarheid
	Geen passend verdienmodel	Kosten aanleg akkerranden niet vergoed	Consument kiest voor goedkoop
	Hoge operationele kosten ruige stalmest	Tegenstrijdige wet- en regelgeving	Verzuiling tussen landbouw en natuur
	Kan lijden tot minder productie	Geen verplichting NIL	Kennisoverdracht
	Afname productieland	Geen breed gedeelde definitie	Geen opvolger
	Hogere onkruiddruk	Ontbreken beloningssysteem	
	Grondprijzen	Korte termijn visie overheden	

Tabel 2 Algemene knelpunten

5.2 Kansen en knelpunten Land van Heusden en Altena

In het Land van Heusden en Altena worden de biodiversiteitsmonitor en nieuwe verdienmodellen als grote kansen gezien voor natuurinclusieve landbouw, zie *tabel 3*. Tegelijkertijd zien de actoren ook dat er voor natuurinclusieve landbouw nog niet voldoende concrete verdienmodellen bestaan. Hierbij komt ook kijken dat er veel financiële onzekerheid is door de hoge investeringen die gedaan moeten worden om meer natuurinclusief te worden. Het zou kunnen dat de onzekerheid komt doordat er nog geen duidelijke verdienmodellen zijn. Alle actoren gaven aan dat dit wel een belangrijke criteria is voor de opschaling van NIL. Hier moet dus nog aan gewerkt worden in combinatie met het creëren van een brede visie in het gebied. Opvallend is dat de kans 'Imagoverbetering door samenwerking' relatief weinig punten heeft gekregen. Dit is opvallend omdat er tijdens de discussie in de sessie wel veel gesproken werd over de mogelijkheden die de actoren hadden op dit gebied en de bijdragen die daaraan geleverd kon worden. Ook biedt dit onderdeel concrete handvaten voor de actoren om afspraken over te maken. Verder vond niemand het boeiend dat de biodiversiteit van het gebied omhooggaat met natuurinclusieve landbouw.

Kansen en knelpunten 'Land van Heusden en Altena'				
Nummer	Kansen	Punten	Knelpunten	Punten
1	Biodiversiteitsmonitor	10	Ontbreken van brede visies	12
2	Verdienmodel	10	Verdienmodellen	6
3	Imagoverbetering door samenwerking	4	Financiële onzekerheid bij investeringen NIL	4
4	Toegevoegde waarde voor consument (productielabel NIL)	3	Kennis over beheer	4
5	Extra toegevoegde waarde bij lokale afzet van producten	3	Grondprijs en beschikbaarheid	3
6	Klimaatadaptatie	3	Koopgedrag consumenten	3
7	Waterberging als ecosysteemdienst	2	Tegenstrijdige wet- en regelgeving	2
8	Kavel ruil	2	Imago	0
9	Nieuwe GLB	1	Bulkproductie	0
10	Verhogende biodiversiteitswaarde	0		

Tabel 3 Kansen en knelpunten Land van Heusden en Altena

5.3 Kansen en knelpunten De Hilver

In tabel 4 hieronder is te zien welke kans of knelpunt, welke puntenhoeveelheid heeft gekregen. Voor de Hilverboeren gelden kennisoverdracht en het betrekken van alle partijen in het verhaal als belangrijkste kansen voor de ontwikkelingen van natuurinclusieve landbouw. Dit kan betekenen dat er veel geleerd kan worden van elkaar onderling, om zo stappen te zetten richting NIL. Het collectief ziet dan ook de kans om met een grote groep kleine stappen te zetten naar natuurinclusieve landbouw. Hierbij wordt ook het nieuwe GLB als kans gezien, doordat er extra inkomsten geworven kunnen worden met nieuwe ecoregelingen. Ondanks dat 'geen vertrouwen in de overheid' een licht urgent knelpunt, worden de nieuwe omgevingswet en nieuwe GLB als gemiddeld urgente kansen gezien, die te maken hebben met beleidsstukken.

Waar de Hilverboeren nu het meeste tegenaanlopen op de weg naar natuurinclusieve landbouw is dat belanghebbende elkaar niet vertrouwen. Ook zien de Hilverboeren op dit moment nog niet het verdienmodel van natuurinclusieve landbouw. Om stappen te zetten naar natuurinclusieve landbouw moet er eerst uitzicht zijn op een goed verdienmodel. Hier kan aan gewerkt worden doormiddel van het samenwerken met andere actoren zoals SBB en andere keten/gebiedsactoren. Met de actor SBB zijn meerdere knelpunten naar voren gekomen. Als deze opgelost worden, kunnen er grote stappen gezet worden. Ook het vertrouwen van elkaar en het zien van de gedeelde belangen kan hieraan bijdragen.

Kansen en knelpunten 'De Hilver'				
Nummer	Kansen	Punten	Knelpunten	Punten
1	Kennisoverdracht	9	Argwaan tussen belanghebbende	11
2	Alle partijen meenemen in het verhaal	8	Verdienmodellen	9
3	Verbeteren imago	6	Grondprijs en beschikbaarheid	6
4	Nieuwe GLB	5	Natuurbeheer gesloten voor innovatieve ideeën	6
5	Kleine stap met grote groep	5	Geen gedeelde definitie	6
6	Nieuwe omgevingswet	4	SBB is een trage organisatie met weinig kennis van landbouw	3
7	Financiële meerwaarde	3	Geen vertrouwen in overheid	1
8	Bodemstructuur verbeteren	2	Weinig waardering voor boeren(imago)	0
9	Biodiversiteitsmonitor	0	Tegenstrijdige wet- en regelgeving	0
10	Grondwaterstand op peil houden	0	Blijvend grasland.	0

Tabel 4 Kansen en knelpunten Hilver

5.4 Deelconclusie kansen en knelpunten

Wat opvalt is dat in de Hilver meer sociale knelpunten worden genoemd dan in het Land van Heusden en Altena. De relatief koude verstandhouding tussen Staatsbosbeheer en het collectief ‘De Hilverboeren’ kan hier een verklaring voor zijn. Wel is er ook in Altena een sociaal knelpunt dat door alle actoren als concreet actiepoint gezien wordt om opgepakt te worden. Namelijk het verbeteren van het imago van de Nederlandse landbouwsector en de bijdrage daaraan per organisatie. Na beide sociale knelpunten staat er een economisch knelpunt op nummer twee in beide gebieden, namelijk het verdienmodel. Echter is het zo dat er in beide gebieden nog geen concrete ideeën zijn over hoe dit opgelost kan worden op de korte termijn. Vaak worden de ecoregelingen hierbij aangehaald maar wordt dit enkel gezien als deel van de oplossing.

Uit literatuurstudie is gebleken dat de overdracht van kennis over NIL gezien wordt als een knelpunt en de beschikbaarheid van kennis als een kans. In de gebieden wordt dit precies andersom ervaren. Er is dus in beide gebieden behoefte aan (praktische) kennis van natuurinclusieve landbouw en een goede overdracht van deze kennis richting de agrariërs. Slimme samenwerking tussen kennisinstituten en de sector zouden dit probleem kunnen oplossen.

In de top drie met kansen uit alle twee de pilotgebieden wordt imagoverbetering genoemd. Beide gebieden geloven dat NIL bij kan dragen aan een positieve ontwikkeling omtrent het imago van de landbouwsector en de verschillende organisaties. Ook uit de literatuurstudie, te lezen in het naslagwerk, werd deze ontwikkeling genoemd.

Opvallend in Het land van Heusden en Altena is dat de actoren de biodiversiteitsmonitor zien als een belangrijke kans in het gebied. Echter is het in de gemeente Altena niet heel makkelijk om mee te doen aan deze regeling. De gemeente Altena valt buiten het ‘Van Gogh Nationaalpark’ en maar 10% van buiten deze regio kan zich aanmelden voor de biodiversiteitsmonitor. Echter is het opvallende dat in de Hilver, waar de biodiversiteitsmonitor vol van kracht is, de meningen minder positief gestemd zijn. Een verklaring hiervoor kan zijn dat het collectief nog niet zo goed bekend is met de regeling of dat deze mogelijk afwijkt van de verwachtingen van de Hilverboeren voorafgaand aan de deelnamen.

Dan zijn er nog de ecologische kansen. In de literatuurstudie die te lezen is in het naslagwerk en uitgelicht in tabel 1, komen deze dominant naar voren. Echter worden ze in beide pilotgebieden niet bestempeld als urgent. Naar alle waarschijnlijkheid zijn de betrokkenen zich nog niet zo bewust van het effect van hun handelen ten opzichte van de biodiversiteit. Op dit gebied liggen er nog mogelijkheden om deze effecten meer zichtbaar te maken. Wanneer dit gebeurt kan het ook weer positief bijdrage aan het imago van de sector en NIL in het algemeen.

6. Conclusies en aanbevelingen

In dit hoofdstuk worden er conclusies getrokken aan de hand van de onderzoeksresultaten en wordt er antwoord gegeven op de vraag: *‘Wat zijn de ambities, kansen en knelpunten met betrekking tot NIL voor alle relevante belanghebbenden in de gebieden Hilver en het land van Heusden en Altena en welke eerste stappen moeten er voor deze transitie genomen worden (gebieds- en ondernemersniveau)?’* en de daarbij horende deelvragen. Vervolgens worden er verschillende aanbevelingen gegeven voor mogelijke onderwerpen van vervolgonderzoek.

6.1 Conclusies

Dit zijn de conclusies die getrokken kunnen worden aan de hand van het onderzoek.

- De ecoregelingen van het vernieuwde GLB zijn belangrijk voor de ontwikkeling naar natuurinclusieve landbouw. Door de hervorming van het beleid komt er steeds meer stimulans voor agrarische ondernemers om duurzaam te ondernemen. Door de ecoregelingen toe te passen op het bedrijf, kan het bedrijf extra inkomsten genereren.
- Ieder pilotgebied uit een unieke samenstelling van actoren met een eigen set aan doelstellingen. Hierdoor is de aanpak om naar een meer natuurinclusief landbouwsysteem te komen voor ieder gebied anders. Ook zijn er per gebied verschillen waarneembaar in de dynamieken tussen actoren en kunnen de gedeelde belangen tussen actoren afwijken. Hier moet specifiek per gebied naar gehandeld worden en dit maakt het dus niet mogelijk om een algemene blauwdruk te creëren voor de ontwikkeling van natuurinclusieve landbouw die voor ieder gebied geldt.
- Agrarisch ondernemers zijn als één van de weinige echt in de positie om NIL op grote schaal toe te passen in de praktijk. Het is daarom van enorm belang dat deze intensief meegenomen worden in het proces en in de besluitvorming. Hier ligt een grote rol weggelegd voor agrarische organisaties zoals de ZLTO en het AJK in de vorm van het stimuleren van agrariërs om actief mee te werken aan de ontwikkeling van NIL.
- Daarnaast is het opvallend dat enkel overheidsinstanties (gemeenten en de PNB) daadwerkelijk iets moeten. Dit kan verklaard worden door de verschillende beleidskaders en uitspraken die in het verleden zijn gedaan. Deze organisaties zijn verplicht om bij te dragen aan verduurzaming, bijvoorbeeld door de ‘The Green Deal’ en uitspraken van het gerechtshof. Dit maken de ontwikkelingen van NIL lastiger, omdat andere partijen vanuit intrinsieke motivatie en belangen gebonden zijn. Op het moment dat ook andere partijen ‘moeten’ zal het proces versneld worden.
- De beroepsopdracht heeft bijgedragen aan het proces van natuurinclusieve landbouw. Alle actoren in de gebieden erkennen dat er stappen gezet moeten worden op het gebied van meer natuurinclusieve landbouw. Hierbij is en wordt er gewerkt aan het concreet maken van samenwerkingen, doelstellingen, gedeelde belangen en het verbeteren van het vertrouwen.
- Natuurinclusieve landbouw is niet alleen een ecologische en economische opgave, maar ook een sociale opgave. Als de sociale ontwikkelingen onderbelicht blijven zal er weinig vooruitgang zijn richting NIL. Eén van de belangrijkste sociale kansen is imagoverbetering doormiddel van natuurinclusieve landbouw.
- De laatste conclusie is dat er in de gebieden weinig urgentie gegeven wordt aan de ecologische kansen van NIL. Dit zou kunnen komen door, buiten de natuur behorende organisaties om, relatief lage expertise op ecologisch gebied van de actoren. Dit is opvallend omdat in de gebieden het verbeteren van de biodiversiteit wel als belangrijk wordt beschouwd.

6.2 Aanbevelingen

Aan de hand van de resultaten uit het onderzoek doet de projectgroep een aantal aanbevelingen voor vervolgonderzoek in de komende 2.5 jaar aan het lectoraat 'Innovatief Ondernemen met Natuur'. De onderwerpen voor het vervolgonderzoek zijn specifiek en interessant voor de belanghebbenden in de gebieden. Deze onderwerpen zijn bedoeld om een zo groot mogelijke impact te creëren. De aanbevelingen zijn opgedeeld in drie categorieën, namelijk: algemeen, Het Land van Heusden en Altena en de Hilver. In *figuur 21* staan de aanbevelingen voor vervolgonderzoek opgesomd. De verschillende aanbevelingen worden nader toegelicht in bijlage 2.

Figuur 21 Aanbevelingen

Bibliografie

- Bij12. (2020). *Herstelmaatregelen*. Opgehaald van Bij12.nl: <https://www.bij12.nl/onderwerpen/stikstof-en-natura2000/natuur/herstelmaatregelen/>
- Kadaster. (2019). *Geschiedenis van de ruilverkaveling*. Opgehaald van kadaster.nl: <https://www.kadaster.nl/over-ons/het-kadaster/geschiedenis/ruilverkaveling>
- Leading sustainable market transformation*. (2019). Opgehaald van www.newforesight.com: <https://www.newforesight.com/leading-sustainable-market-transformation-nkg-bloom-is-transforming-sustainable-coffee-sourcing/>
- LNv, M. v. (2018). *'Waardevol en verbonden'*. Den Haag: Ministerie van landbouw, natuur en voedselkwaliteit.
- Louis Bolk, W. (2017). *Maatregelen Natuurinclusieve landbouw*. Lois Bolk.
- Ministerie van LNV. (2020). *Natura2000*. Opgehaald van natura2000.nl: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/natuur-en-biodiversiteit/natura-2000>
- Noord-Brabant, P. (2020). *Groen ontwikkelfonds Brabant*. Opgehaald van Groenontwikkelfondsbrabant.nl: <https://www.groenontwikkelfondsbrabant.nl/>
- Raad, D. E. (2021). *Gemeenschappelijk landbouwbeleid*. Opgehaald van Europese Raad, raad van de Europese Unie: [https://www.consilium.europa.eu/nl/policies/cap-introduction/#:~:text=Het%20gemeenschappelijk%20landbouwbeleid%20\(GLB\)%20werd,redelijke%20levensstandaard%20voor%20de%20landbouwers](https://www.consilium.europa.eu/nl/policies/cap-introduction/#:~:text=Het%20gemeenschappelijk%20landbouwbeleid%20(GLB)%20werd,redelijke%20levensstandaard%20voor%20de%20landbouwers)
- Rijksoverheid. (2021). *Natura2000*. Opgehaald van rijksoverheid.nl: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/natuur-en-biodiversiteit/natura-2000>
- Vissers, H. (2021, maart 23). Programmamanager biodiversiteit Provincie Noord-Brabant. (D. Oerlemans, Interviewer)

Bijlage 1: Kansen en knelpunten uitleg

In onderstaande *tabel 6*, zijn alle kansen en knelpunten uitgelegd die aanbod zijn gekomen tijdens literatuurstudie, de interviews met de belanghebbende uit de gebieden Altena en Hilver of de gebiedssessies die in de twee gebieden hebben plaatsgevonden. Per kans of knelpunt is uitgelegd wat deze precies inhoudt en op welke manier hij geïnterpreteerd kan worden. In de kolom ernaast is met iconen aangegeven op welk van de twee gebieden deze betrekking heeft. In *tabel 5* is te zien welk icoon hoort bij welk gebied.

Omschrijving	Icoon
Het gebied land van Heusden en Altena	
Het gebied de Hilver	

Tabel 5 icoonomschrijving Kansen en knelpunten in de gebieden

Kansen	Omschrijving	Is van toepassing in dit gebied:
Biodiversiteitsmonitor	Met de biodiversiteitsmonitor kan aangetoond worden wat de effecten zijn van de keuzes die gemaakt worden. Ook ontstaat er hierdoor een extra verdienmodel voor de NIL boeren. Op dit moment is het maar beperkt mogelijk om hier gebruik van te maken in Altena. Wanneer deze mogelijkheden verbreed worden kunnen meer ondernemers hieraan meedoen.	
Het nieuwe GLB	Binnen het nieuwe GLB liggen er kansen om te vergroenen met ondersteuning vanuit subsidies. Voorbeelden hiervan zijn de vernieuwde ecoregelingen en het ANLb. Ook liggen er in sommige gevallen mogelijkheden om de huidige subsidie inkomsten te verhogen.	
Toegevoegde waarde NIL duidelijk maken aan consument	Wanneer er voor consumenten duidelijk gemaakt wordt wat de toegevoegde waarde van NIL zijn zal er meer maatschappelijke vraag/acceptatie ontstaan. Hierbij is het van belang dat er goed gekeken wordt naar de vraag vanuit de maatschappij/consument en de mogelijkheden om dit maximaal tot waarde te brengen.	
Kavel ruil	De juiste grond op de juiste plaats kan ervoor zorgen dat bepaalde ambities sneller worden gehaald. Dit kan een positieve bijdrage leveren aan de ontwikkelingen rondom natuur maar ook andere belangrijke ruimte claims oplossen. Hierdoor ontstaan er naar waarschijnlijkheid meer lange termijn mogelijkheden en zekerheden.	

Extra toegevoegde waarde bij lokale afzet van producten	Op dit moment is het aanbieden van lokale producten erg in opkomst. Door de trend rondom lokale producten te combineren met natuurinclusieve productie kan er een extra waarde meegegeven worden aan de productie. Dit draagt bij aan verdienmodellen van NIL.	
Waterberging als ecosysteemdienst	Binnen natuurinclusieve landbouw is het belangrijk dat er een robuust systeem gebouwd wordt waarbij er ook gewerkt wordt aan klimaatadaptatie van het gebied en de onderneming. Door de veranderende vraagstukken rondom water kan NIL goed gecombineerd worden met het klimaat adaptief maken van de omgeving.	
Verhogende biodiversiteitswaarde	Door een ander gebruik van de grond en de verzorging van de omgeving zal de biodiversiteitswaarde in een gebied toenemen. Dit is gunstig voor het bodemleven en de omgeving en zal op de langere termijn ook gunstig effect hebben op de onderneming.	
Klimaatadaptatie	Natuurinclusief ondernemen draagt bij aan de klimaatadaptatie die nodig is om te blijven ondernemen ondanks de klimaatveranderingen. NIL zorgt voor een robuuster systeem dat beter bestemd is tegen de extremen weersverwachtingen van de toekomst.	
Imagoverbetering door samenwerking / Kleine stap met grote groep	Door als verschillende organisaties samen te werken kan er optimaal gebruik gemaakt worden van elkaars capaciteiten en netwerken. Ook kan het positief bijdragen aan eventuele. / Het is ook een kans om met een grote groep kleine stappen te zetten naar NIL. Zodra er kleine stappen gezet worden en iedereen doet het. Wordt het voor de landbouw in Nederland ook een stuk beter.	
Verdienmodel	Door het versterken van de financiële meerwaarde rondom natuurinclusieve landbouw wordt het aantrekkelijker om hiermee aan de slag te gaan. Echter zijn er op dit moment nog relatief weinig concrete verdienmodellen. Om deze reden staat het verdienmodel zowel bij de kansen als bij de knelpunten.	
Alle partijen meenemen in het verhaal	Als je iets wil of gaat doen is het belangrijk om iedereen mee te nemen vanaf het begin in het verhaal. Op het moment dat je dit doet weet iedereen ervan en komt er minder weerstand van verschillende partijen. Ook komt er minder weerstand vanuit personen die er achteraf pas lucht van krijgen.	
Kennisoverdracht	Het is ook een kans om veel kennis over te dragen van natuurinclusieve landbouw. Op het moment dat iedereen zijn kennis deelt, kunnen er veel sneller stappen gezet worden door meerdere boeren, omdat ze weten wat er moet gebeuren.	

Grondwater op peil houden	Het is een kans om het grondwaterpeil op hoogte te houden. Door de droogte de afgelopen jaren is het belangrijker geworden om het grondwaterpeil op hoogte te houden. Hierdoor kan er meer voer geteeld worden van eigen land.	
Bodemstructuur verbeteren	De bodemstructuur verbeteren is ook een kans. Als de bodemstructuur verbeterd wordt, kan er meer productie van het land behaald worden en de biodiversiteit wordt versterkt. Het verbeteren van bodemstructuur kan onder andere met ruige stalmest	
Betaalt voor terrein beheer	Het is een kans om betaald bepaalde terreinen te beheren. Als er een vergoeding tegenover het terreinbeheer staat is er meer kans om bepaalde natuurdoelen te behalen en niet meer alleen voor productie te gaan.	
Nieuwe omgevingswet	Vanaf 2022 kunt u snel en eenvoudig zien welke regels er gelden in een bepaalde omgeving. Hierdoor kunt u snel aan de slag met bepaalde zaken die wilt uitvoeren in de bedrijfsvoering.	
Knelpunten	Omschrijving	Is van toepassing op dit gebied:
Ontbreken van brede visies / SBB is een trage organisatie met weinig kennis over landbouw	Een groot aantal organisaties heeft vaak een belang te vertegenwoordigen voor een bepaalde groep, gebied of onderwerp. Om deze belangen te vertegenwoordigen wordt er goed gekeken naar de wensen en behoeften van de specifieke groepen of gebieden. In grotere ontwikkelingen zoals NIL is het belangrijk om naast de bovengenoemde belangen ook breder te kijken naar het gehele plaatje. Op dit moment is het zo dat dit nog niet optimaal gebeurt en is de relatief smalle blik van organisaties een knelpunt. / Staatsbosbeheer is een organisatie met veel lagen, het duurt lang voordat er voorstellen besproken zijn en hebben dan geen kennis over de landbouw.	
Verdienmodellen	Op dit moment zijn er weinig concrete verdienmodellen (buiten subsidies om) die gemakkelijk inpasbaar zijn op agrarische bedrijven. Hierdoor is de stap naar NIL behoorlijk groot.	
Imago	Het imago van natuurinclusieve landbouw is niet altijd positief. Dit heeft meerdere redenen zoals de onduidelijkheden rondom het thema, verouderde informatie en eventueel ook het karakter van de agrarische sector. Dit zorgt ervoor dat ondernemers minder snel de stap maken richting natuurinclusieve landbouw. (Conservatieve sector) Door voordelen concreet en zichtbaar te maken kan dit probleem opgelost worden.	

Kennis over beheer	In een aantal gevallen is er onvoldoende kennis over het beheer van gronden met betrekking tot NIL. Dit kan ertoe leiden dat niet het optimale en gewenste resultaat behaald wordt. Dit werkt demotiverend. Bij voldoende aanbod van kennis en praktische hulp kan dit probleem opgelost worden.	
Grondprijs en beschikbaarheid	Doordat er op dit moment veel verschillende grondclaims zijn stijgen de grondprijzen al een aantal jaar fors. Bij het implementeren van NIL is het van belang dat een onderneming extensiveert. Extensivering kan bijdrage aan een extra druk op de grondvraag waardoor het economisch niet meer haalbaar kan zijn om dit te bewerkstelligen. Grondbanken en externen ondersteuning kan hierbij een uitkomst zijn.	
Bulkproductie	De Nederlandse markt voor agrarische producten is vaak ingericht op de internationale markt waarbij er geproduceerd wordt voor de bulk. Hierbij liggen prijzen vaak onder druk. Bij een eventuele verhoging van de kostprijs van NIL kan het verdienmodel en daarmee de aantrekkelijkheid van NIL onder druk komen te staan. Door te zorgen voor een verwaarding van de toegevoegde waarde kan dit probleem verholpen worden.	
Koopgedrag consumenten	Nederlandse consumenten willen vaak veel, maar betalen vaak minder. Hierdoor ontstaan er verschillen in de prijs die de consument wil betalen en de kostprijs die een duurzaam product heeft. Hierdoor kan de vraag afnemen en worden de producten minder verkocht. Door consumenten bewuster te laten kiezen en ervoor te zorgen dat zij bijdrage aan de verduurzaming van de producten kan dit probleem verholpen worden.	
Tegenstrijdige wet- en regelgeving	Wet- en regelgeving op nationaal, provinciaal en Europees niveau kan soms erg tegenstrijdig zijn. Dit kan komen door de snelheid van de ontwikkelingen die er op dit moment zijn. Door wet- en regelgeving sneller aan te passen en flexibeler zijn in het toepassen van deze regels kunnen belemmeringen rondom verduurzaming (NIL) weggenomen worden.	
Geen vertrouwen in overheid	De overheid heeft geen langdurig beleid. Om de 4 jaar zijn er nieuwe verkiezingen en subsidies kunnen zomaar wegvallen. Er is geen langjarig plan waaraan vast gehouden kan worden. Hierdoor is er weinig vertrouwen in de overheid.	
Financiële onzekerheid bij investeringen NIL	Bij alternatieve productievormen zoals NIL speelt onzekerheid een belangrijke factor. Vaak is er nog relatief weinig informatie bekend en moet er nog veel onderzocht worden. Wanneer er hierbij ook nog een relatief onzeker verdienmodel is, kan de stap richting het investeren van NIL als te groot worden ervaren. Dit kan zorgen voor een vertraging in de ontwikkeling rondom NIL.	

Natuurbeheerders niet altijd open voor innovatieve ideeën	Natuurbeheerders staan niet altijd open voor innovatieve ideeën. Het is niet altijd op voorhand bekend welke invloed nieuwe ontwikkelingen hebben op natuurbehoud. Vandaar dat er soms argwaan kan ontstaan. Hier kan aan gewerkt worden door iedereen eerlijk in het verhaal mee te nemen.	
Argwaan tussen belanghebbende	Belanghebbenden hebben verschillende doelen waar ze aan moeten voldoen. Doordat verschillende partijen deze doelen hebben komen ze niet op een lijn met elkaar. Doordat ze niet op een lijn kunnen komen zorgt dit voor veel irritaties en duurt het lang voordat er iets geregeld kan worden.	
Weinig waardering voor boeren	Vanuit de maatschappij is er weinig waardering voor boeren. Veel boeren doen van alles voor de natuur, maar dit wordt niet gezien door de maatschappij. De maatschappij heeft een verkeerd beeld over boeren.	
Blijvend grasland	Na 5 jaar grasland wordt er door de overheid de stempel op het stuk gelegd blijvend grasland. Om dit te voorkomen roteren de meeste boeren na 4 jaar het gewas op het perceel, hierdoor neemt de biodiversiteit in de bodem en op en rond die akkers af.	

Tabel 6 Kansen en knelpunten omschrijving

Bijlage 2: Toelichting aanbevelingen

In tabel 7 worden de aanbevelingen als gegeven in dit verslag nader toegelicht. Ook wordt er een voorstel gedaan voor de mogelijke opleidingen die betrokken kunnen worden bij volgende beroepsopdrachten. Alle aanbevelingen zijn voortgekomen uit de resultaten van de beroepsopdracht.

Aanbevelingen voor vervolgonderzoek			
Nr	Categorie	Onderwerp	Beschrijving
1	Het Land van Heusden en Altena	Onderzoek naar de niet economische voordelen van NIL in het gebied	De niet-economische voordelen van NIL zijn vaak niet bekend bij de consument maar ook bij agrariërs of gebiedspartijen. Het is belangrijk dat deze voordelen voor de verschillende doelgroepen (agrariërs, burgers, etc.) onder de aandacht komen. Deze voordelen zorgen namelijk voor een beter buitengebied. Met name de biodiversiteitsverhoging en bodemverbetering zijn twee belangrijke voordelen. Hierbij wordt vaak enkel gedacht aan de ecologie maar de agrarische sector ondervindt er ook veel voordelen aan. Deze aanbeveling zorgt ervoor dat het imago van NIL en de agrarische sector wordt verbeterd.
		Onderzoek naar mogelijkheden voor de belanghebbenden gezamenlijkheid uitstralen	Het opereren van uit een gezamenlijkheid waarbij alle organisaties een bijdrage kunnen leveren en belang bij hebben is erg belangrijk. Het is van belang dat de vraagstukken concreet en afgebakend worden waarbij er vooraf wordt afgesproken wie er voor wat verantwoordelijk is met daarbij concrete doelstellingen die worden vastgesteld in een actieplan. Deze samenwerking kan in de vervolg stap worden uitgedragen naar het gebied om draagvlak te creëren. Ook is het van belang dat de actoren tijd krijgen voor het uitwerken van verschillende initiatieven en resultaten voordat er verder gegaan wordt met een aansluitend vervolgonderzoek. Voorbeelden hiervan zijn het vaststellen van concrete werkafspraken tussen verschillende organisaties over bijvoorbeeld de communicatie richting de burgers of het benaderen van de individuele agrariërs. Als deze onderzoeken vormgegeven worden als een volgend BO dan kunnen studenten van de volgende opleidingen betrokken worden: IFA, BA, TB, DV.

2	De Hilver	Praktische onderzoeken over NIL op natuurgronden en agrarisch natuurbeheer	De Hilverboeren en Staatsbosbeheer hebben aangegeven dat ze behoefte hebben aan onafhankelijk onderzoek om te kunnen bepalen hoe het noordelijk deel van de Hilver op een zo'n effectief mogelijke manier beheert kan worden. Denk hierbij aan het bestrijden van pitrus, maaisystemen, en overige vormen van natuurbeheer. Het is belangrijk dat het beheren van de natuur tijdens deze onderzoeken op de eerste plaats komt te staan (dit is dus belangrijker dan de agrarische belangen). Daarnaast willen de Hilverboeren meer weten over het effect van ecologische maatregelen die zij treffen op de biodiversiteit. Zo krijgen de Hilverboeren meer inzicht in de meerwaarde die zij bieden aan de natuur. Als deze onderzoeken vormgegeven worden als een volgend BO dan kunnen studenten van de volgende opleidingen betrokken worden: IFA, BA, TB, DV.
		Onderzoek naar mogelijkheden om bekendheid te creëren onder maatschappij	De samenwerking tussen de Hilverboeren en Staatsbosbeheer is uniek en biedt daarom kansen zoals het vermarkten van een eigen merk en het verbeteren van de waardering naar de boer vanuit de maatschappij. Een eerste stap hierin is het opzetten van een goede vorm van communicatie naar de plaatselijke bewoners. Als dit onderzoek wordt vormgegeven als een volgend BO dan kunnen studenten van de volgende opleidingen betrokken worden: FI, ML, IFA, DV.
3	Algemeen	Onderzoek naar nieuwe verdienmodellen voor natuurinclusieve landbouw	Een van de grootste knelpunten van NIL op dit moment zijn de verdienmodellen die deze vorm van landbouw ondersteunen. Sommige creatieve boeren hebben hier een oplossing voor gevonden door bijvoorbeeld het op starten van innovatieve nevenactiviteiten. Het merendeel van de sector wil hier echt niet aan beginnen. Daarom is het erg belangrijk voor de ontwikkeling van NIL dat er breed inzetbare verdienmodellen worden onderzocht en ontworpen. Als dit onderzoek wordt vormgegeven als een volgend BO dan kunnen studenten van de volgende opleidingen betrokken worden: BA, IFA, TB, DV.

		Onderzoek naar overdracht en toepassing van kennis	Er is al veel kennis beschikbaar en de hoeveelheid kennis groeit hard. Op dit moment hebben veel agrariërs echter nog het idee dat zij kennis missen om met NIL te beginnen. De kennis die zij wel kunnen vergaren is vaak te theoretisch en niet praktisch inzetbaar. Daarom is er meer onderzoek nodig naar de manier waarop kennis overgedragen kan worden naar boeren op een manier waardoor zij het vertrouwen krijgen dat ze dit zelf toe kunnen passen. Als dit onderzoek wordt vormgegeven als een volgend BO dan kunnen studenten van de volgende opleidingen betrokken worden: BA, IFA, TB, DV, ML.
		Onderzoek naar manieren om individuele agrariërs bij de transitie naar NIL te betrekken	Uit de stakeholder analyse blijkt dat er veel partijen iets met natuurinclusieve landbouw willen. Echter valt ook op dat de agrariërs de partijen zijn die NIL op grote schaal in de praktijk moeten toepassen. Op dit moment worden de beslissingen over NIL nog te vaak zonder de betrokkenheid van de agrarische partijen gemaakt. Daarom is er onderzoek nodig naar manieren om de individuele agrariërs meer bij dit proces betrekken en om deze partijen te enthousiasmeren over natuur inclusieve landbouw. Daarnaast zal de invloed, van het sociale netwerk rondom de individuele agrariër, op de betrokkenheid van de agrariër bij NIL onderzocht moeten. Als dit onderzoek wordt vormgegeven als een volgend BO dan kunnen studenten van de volgende opleidingen betrokken worden: BA, IFA, DV, ML.
		Onderzoek naar mogelijkheden om agrariërs intrinsiek te motiveren	Natuurinclusieve landbouw kan alleen breed worden uitgerold als alle agrariërs intrinsiek gemotiveerd zijn voor NIL. Deze constatering maken zowel de agrariërs zelf als de andere belanghebbenden in het gebied. Echter, blijkt het niet eenvoudig om alle agrariërs intrinsiek te kunnen motiveren. Daarom is er meer onderzoek nodig naar manieren om agrariërs intrinsiek te motiveren voor NIL. Hierbij zal er gekeken moeten worden naar waar de motivatie op dit moment vandaan komt en waarom deze ontbreekt.

			Als dit onderzoek wordt vormgegeven als een volgend BO dan kunnen studenten van de volgende opleidingen betrokken worden: BA, IFA, DV, ML.
--	--	--	--

Tabel 7 Uitleg aanbevelingen